

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Ірина ДЖОЧКА

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

МОРФОЛОГІЯ

ГРАМАТИКА. ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ

Методичні рекомендації

Івано-Франківськ

2021

УДК 811.161.2'366
ББК 81.411.1-21

Рекомендовано вченою радою Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 2 від 25 жовтня 2021 року)

Рецензенти:

О. Д. Ципердюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

В. М. Питель – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

Джочка І. Ф.

Сучасна українська мова. Морфологія: Граматика. Іменні частини мови: Методичні рекомендації для студентів заочного відділення спеціальності «Середня освіта (українська мова і література)». Івано-Франківськ, Голіней О. М., 2021. 115 с.

Теми, завдання і вправи, тести, наведені в рекомендаціях, систематизовано відповідно до програми курсу морфології сучасної української мови для філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Охоплено практичний матеріал з усіх розділів курсу, передбачено різні типи завдань і питання для самостійної та індивідуальної роботи, контрольної перевірки знань студентів. Подано основну, додаткову та довідкову літературу з усього курсу.

Призначено для студентів-філологів заочного відділення спеціальності «Середня освіта (українська мова і література)». Посібник може бути використано у викладанні спецкурсів і спецсемінарів, пов'язаних із вивченням морфології сучасної української мови.

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Тема 1. Граматика. Загальна характеристика частин мови.....	6
Питання та завдання для самоперевірки.....	7
Вправи.....	9
Тестовий блок.....	11
Тема 2. Іменник.....	17
Питання та завдання для самоперевірки.....	19
Вправи.....	23
Тестовий блок.....	28
Морфологічний аналіз іменника.....	39
Тема 3. Прикметник.....	45
Питання та завдання для самоперевірки.....	46
Вправи.....	48
Тестовий блок.....	53
Морфологічний аналіз прикметника.....	59
Тема 4. Числівник.....	65
Питання та завдання для самоперевірки.....	66
Вправи.....	69
Тестовий блок.....	72
Морфологічний аналіз числівника	78
Тема 5. Займенник.....	84
Питання та завдання для самоперевірки.....	85
Вправи.....	87
Тестовий блок.....	90
Морфологічний аналіз займенника.....	93
Індивідуальні завдання.....	98
Список рекомендованої літератури.....	104
Програмові вимоги до екзамену.....	111

ПЕРЕДМОВА

«Грамати́ка – це як особиста гігієна. Ви можете не дбати про неї, але не дивуйтеся, якщо люди зроблять про Вас відповідні висновки»

(<http://ukr-mova.in.ua/>)

Українська мова – це державна мова, нормами якої повинен володіти кожен громадянин нашої країни. Досконале володіння мовними нормами – завдання, яке постає перед філологами та вчителями-словесниками, які «боронять» кордони рідної мови, зберігаючи золоту скарбницю, звідки народ черпає чарівну й невмирущу силу слова, його мелодійність та неповторність.

Відомо, що висока культура суспільства неможлива без мовної культури кожної особистості. Мовну культуру формують знання літературної мови, знання лексичних, стилістичних, граматичних норм та їхнє практичне використання в повсякденному спілкуванні. Переконливо й актуально звучать слова Івана Вихованця: «Мова має два потужні крила, які дають їй повнокровне життя, – океан слів і граматику. Океан слів – це безмежжя, незліченність, найтісніший зв'язок із життям суспільства, найчутливіший нерв, найшвидша змінюваність, схильність до необмеженого поповнення. Він – велетенське громаддя, складники якого жодна людина не спроможна полічити. Грамати́ка ж мудрий господар, володар цього океану. На противагу безмежжю слів грамати́ка – стислість, суворі правила, які легко можна перелічити, але не легко застосувати. Незважаючи на нечисленність «війська», грамати́ка силою логіки підпорядковує «армії» слів і робить їх слухняними виконавцями своєї волі. Усі слова схиляються перед її авторитетом».

Пропонований посібник є складником методичного забезпечення навчальної дисципліни «Сучасна українська мова. Морфологія» (теми «Грамати́ка», «Частини мови», «Іменник», «Прикметни», «Числівник», «Займенник») для студентів спеціальності «Середня освіта» (спеціалізація «Українська мова і література»). У методичній розробці згідно із затвердженою робочою програмою подано змістове наповнення відповідних тем для студентів третього курсу, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень «Бакалавр».

До кожної теми подано додаткову літературу, перелік мовознавчих термінів, необхідних для розуміння відповідного матеріалу (термінологічний мінімум), запитання й завдання для самоконтролю та перевірки на практичних заняттях та під час самостійного опрацювання. Запропоновані завдання (вправи, тести, морфологічний аналіз, індивідуальні варіанти на визначення частиномовної належності слів) передбачають перевірку як засвоєного матеріалу безпосередньо на практичних заняттях, так і самостійно виконаних завдань у формі аудиторних чи дистанційних тестів. Студенти мають змогу ознайомитися зі списком рекомендованої літератури з усього курсу (основної, монографічної та довідкової), програмовими вимогами до іспиту.

Посібник має на меті допомогти здобувачам освіти ефективно підготуватися до практичних занять та систематизувати самостійну роботу. Методичні матеріали апробовано в роботі зі студентами факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ТЕМА 1

ГРАМАТИКА ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА. ЧАСТИНИ МОВИ, ПРИНЦИПИ ЇХ ВИДІЛЕННЯ

1. Граматика як учення про граматичне значення, граматичні категорії і граматичні форми слова.
2. Лексичне і граматичне значення слова. Способи вираження граматичних значень слова в українській мові.
3. Граматична форма слова, типи граматичних форм.
4. Граматична категорія. Система граматичних категорій в сучасній українській мові.
5. Класифікація слів на частини мови. Принципи класифікації.
6. Перехід слів із однієї частини мови в іншу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Безпояско О. К.* Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз). Київ : Наук. думка, 1991. 172 с.
2. *Вихованець І. Р.* Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови. *Українська мова.* 2012. № 2. С. 3–10.
3. *Вихованець І. Р.* Морфологічні категорії? Слововірні? Чи граматичні міжрівневі? *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. Василя Грещука. Івано-Франківськ : Плай, 2002. С. 13–18.
4. *Данилюк І. Г.* Синкретизм у системі частин мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2006. 20 с.
5. *Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г.* Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
6. *Ковалик І. І.* Про лінгвальні категорії, їх властивості і види. *Ковалик І. І. Питання українського і слов'янського мовознавства : вибрані праці, ч. II* / упор. З. Терлак. Львів; Івано-Франківськ, 2008. С. 150–155.
7. *Ковалик І. І.* Теоретичні питання граматики. *Ковалик І. І. Питання українського і слов'янського мовознавства : вибрані праці, ч. II* / упор. З. Терлак. Львів; Івано-Франківськ, 2008. С. 82–109.

8. Морфологія. Термінологічний словник-довідник / *Н. Захлюпана, І. Кузьма, Г. Кутня, О. Труш*. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 225 с.
9. *Симонова К. С.* До питання про статус службових слів у науковій концепції частин мови. *Наукові записки Києво-Могилянської академії. Серія : Філологічні науки*. Київ : Академія, 2004. С. 46–50.
10. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство. Київ : Вища школа, 1988. С. 201–208.
11. Українська мова. Енциклопедія / за ред. *І. В. Муромцева*. Київ : Майстер-клас, 2011. 400 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : *Русанівський В. М., Тараненко О. О.* (співголови), *Зяблюк М. П.* та ін. Київ : Укр. енцикл., 2007. 856 с.
13. *Ципердюк О. Д.* Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Термінологічний словник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 84 с.
14. *Ярошевич І.* Становлення й кодифікація української морфологічної термінології. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 44–53.

Термінологічний мінімум: граматика, граматична будова мови, граматичне значення, морфологія, суфіксація, закінчення, префіксація, чергування, суплетивізм, наголос, службові слова, порядок слів; граматична форма, морфологічна форма, морфологічна парадигма, повна морфологічна парадигма, неповна морфологічна парадигма, нульова морфологічна парадигма, аналітична граматична форма, синтетична граматична форма, аналітико-синтетична граматична форма, грамема, граматична категорія, суплетивна граматична форма, класифікаційна граматична категорія, словозмінна граматична категорія, морфологічні одиниці, частини мови, субстантивація, ад'єктивація, прономіналізація, нумералізація, вербалізація, адвербіалізація, препозиціоналізація, кон'юнкціоналізація, партикуляція, інтер'єктивація.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке граматика?
2. З якої мови запозичено термін „граматика”?
3. Що є предметом вивчення граматики?

4. З яких розділів складається граматики? Що вони вивчають?
5. Що таке морфологія?
6. Хто і з яким значенням увів термін „морфологія” в науковий обіг?
7. Що є основним об’єктом морфології?
8. У чому полягає відмінність між морфологією й лексикологією, морфологією та словотвором?
9. Які основні завдання морфології як мовознавчої науки?
10. У чому виявляється зв’язок морфології із синтаксисом, словотвором і лексикологією?
11. Якими основними граматичними поняттями оперує граматики?
12. Що таке граматична система мови?
13. Що таке граматичне значення?
14. Чи тотожні терміни „граматичне значення” і „грамема”?
15. Назвіть ознаки граматичного значення.
16. Назвіть синтетичні засоби вираження граматичного значення. Проілюструйте на прикладах.
17. Назвіть аналітичні засоби вираження граматичного значення. Проілюструйте на прикладах.
18. Які класи слів належать до службових слів як засобів вираження граматичного значення?
19. Що таке граматична форма? Наведіть приклади.
20. Що таке морфологічна форма? Проілюструйте на прикладах.
21. Що таке синтаксична форма? Наведіть приклади.
22. На які типи поділяються морфологічні форми? Проілюструйте на прикладах.
23. Як співвідносяться граматичне значення і граматична форма? Проілюструйте на прикладах.
24. На прикладі морфологічних форм проілюструйте явище синкретизму.
25. Що таке морфологічна парадигма? Проілюструйте на прикладах.
26. Які слова мають нульову парадигму? Наведіть приклад неповної і нульової парадигми.
27. Що таке граматична категорія?
28. Назвіть обов’язкові ознаки граматичної категорії.
29. Які граматичні категорії називаються словозмінними? Проілюструйте на прикладах.
30. Які граматичні категорії називаються класифікаційними? Наведіть приклади.
31. Як співвідносяться граматична категорія і граматичне значення?

32. Перерахуйте іменні граматичні категорії.
33. Перерахуйте дієслівні граматичні категорії.

ВПРАВИ

Вправа 1. У семи пунктах подано різні способи вираження граматичних значень. Назвіть ці способи, охарактеризуйте їх і поясніть у кожному конкретному випадку, які граматичні значення і за допомогою яких засобів виражаються.

1. Храм – храми; круча – кручею; приношу – приносиш – приносять; мужній – мужнього – мужньому – мужнім.
2. Вікна – вікна, виносити – виносити, нори – нори, викидати – викидати, книжки – книжки.
3. Стрибати – стрибнути, стукати – стукнути, замальовувати – замалювати, вишивати – вишити, зупинятися – зупинитися, нести – принести, горіти – згоріти, їсти – поїсти.
4. До радості – у радості, спробують – хай спробують, благословив – благословив би, знайде – нехай знайде, вивчила – вивчила б.
5. Поганий – гірший, малий – менший, брати – взяти, ловити – піймати, я – мене, вона – її.
6. Виносити – винести, відлітати – відлетіти, озиватися – озватися, загребти – загірбати, застерігати – застерегти, око – очі, нога – нозі.
7. Бур'ян заглушив овес. Овес заглушив бур'ян.

Вправа 2. Згрупуйте подані словоформи за граматичними значеннями, охарактеризуйте кожне граматичне значення, назвіть засоби його вираження.

І. Село, пишеть, попелище, старший, була вишила, написала б, тишею, селянам, були вивчили, читають, сидімо, намалюють, місто, найвищий, було застукало, статтею, дивись, свято, вдалось би, артистам, більш веселий, святкують, вікно, чекають, ім'ям, талановитіший, біліший, троянд, прикрасили б, квіточкам, найбільш веселий, у кущах, найсумніший, гляньмо, м'ячем, ночей, спіймав би, був знайшов, матерів, нижчий, друзям.

II. Краса, печі, більш суворий, написати, розповідь, читаймо, тополя, збудувати, сіл, буде вчити, дівчина, хай пише, природа, винайти, ночі, більш синій, досліджуватиме, пліч, винайде, взяти, мудріший, наука, буде знати, даруймо, молодості, кращий, вивчити, відер, прийде, любов'ю, хай думає, вужчий, свіжістю, сузір'їв, заспіває, морів, хай збудеться, більший, очей, читатиме, досліджуймо, сміливіший, придумати.

Вправа 3. *З поданих текстів виписіть слова, класифікуючи їх за такими ознаками:*

а) *змінні і незмінні частини мови;*

б) *самотійні і службові частини мови.*

I. Зараз над поворонілою водою в ріст людини, мов прив'язана, висить тонка й прозора намітка синьої імлі. На березі й досить лежить довбаний човен, знизу він взявся льодом, а зверху притрушений снігом, посеред озера плавають дві пари крижнів. Вони то пірнають у воду, то, пропливши трохи, ховають голови під крила, наче збираються спати.

Максим помахом шапки вітає птахів, що з року в рік зимують у цьому закутку, і з розгону стрибає в човен, посковзнувшись, вискакує на лід і ледве не влітає в воду, а качва неквапливо відпливає до протилежного, наче виплетеного купинами, берега. На упинах стирчать буйні, надламані стебла ситнягу і татарського зілля, а за ними щільною стіною підвівся сухий, з сиво-рожевим волоттям очерет... (М. Стельмах).

II. В лісах теж відчувалася хода весни. Під деревами вже глибоко осів сніг, інколи біля відшуканих окоренків проглядали цупкі зелені хрещики барвінку або червоनावі прутики тамариксу, а на тлі сірих замшілих дубів перегойдувалось червоне мереживо березових гілочок. На них іще тільки намічалось крихітне сім'я веснянок, які потім аж накипають на кожному молоденькому паростку. В долині, біля обсмиканого, схожого на гриб стогу заспівали жайворонки, що так зарання прилетіли в цьому році; злякавшись хлопчика, вони табунцем злетіли вгору, а потім знову сірими грудочками впали на протиснуту, притрушену снігом стежину, що обривалась біля стогу.

Коли взяти вбік до лісового озера, дерева рідшають, відкриваючи чималу прогалину. На ній між двома дубами, мов

колиска, біліє хата; так і здається, що дуби погойдують її своїми вузлуватими руками. Хата, з трьох боків оторочена садом, привітно кличе до себе хлопчача, але Максим спочатку прямує до округлого, схожого на серце озера. Воно й насправді є серцем Медвинського лісу, тому, певне, лише в найлютіші морози береться льодом (М. Стельмах).

Вправа 4. *Випишіть з художньої літератури з поданими словами речення, у яких би вони виступали різними частинами мови:*

- I. Кохана, завтра, море, нехай.
- II. Слава, ні, військовий, сила.
- III. Сучасне, воно, лишенько, дарма.
- IV. Нове, море, страх, що.

ТЕСТОВИЙ БЛОК

1. Сукупність морфологічних форм одного слова – це:

- А морфологічна категорія
- Б граматична парадигма
- В морфологічна парадигма
- Г морфологічна система

2. Граматичні категорії, які втілюються у словоформах того самого слова, називаються...

- А словозмінними
- Б класифікаційними
- В іменним
- Г дієслівними.

3. Засобом вираження граматичного значення виду дієслів нарвати - наривати, вибрати - вибирати виступає...

- А наголос
- Б чергування звуків
- В порядок слів
- Г суплетивізм

4. Укажіть рядок, де засобом вираження граматичного значення виступає суфіксація:

А красивіший, тоненький, довгуватий, прегарний

Б написав, піймав, взяв, скликав

В вужчий, ліпший, міцніший, довший

Г сонечко, донечка, рученька, долонька

5. Визначте, яка мовна одиниця вивчається у морфології:

А значуща частина слова

Б словосполучення

В речення

Г слово

6. У якому варіанті подано форми одного й того самого слова?

А сніг, снігом, сніжка, снігами

Б мій, моєму, по-моєму, моїх

В любити, любимо, любила б, люби

Г два, двоє, двійка, двох

7. У якому рядку всі названі категорії властиві тільки дієслівним формам?

А рід, число, відмінок, ступені порівняння

Б стан, спосіб, час, вид

В спосіб, число, перехідність/неперехідність, відмінок

Г особа, вид, стан, перехідність/неперехідність

8. У якому рядку неправильно названо автора праці?

А Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. К., 1974

Б Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. К., 1978

В Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові. К., 1981

Г Вихованець І. Р. Структура українського дієслова. К., 1971

9. У якому рядку усі наведені слова мають неповну морфологічну парадигму?

- А рука, птаство, мир, радощі
- Б сум, двері, студентство, молоко
- В шахи, окуляри, кури, бари
- Г Чернівці, олівці, путівці, манівці

10. У якому рядку всі наведені слова мають певну граматичну форму, а не є граматично оформлені?

- А їдальня, кафе, ресторан, пельменна
- Б вулиця, магістраль, шлях, авеню
- В жалюзі, фіранка, тюль, штори
- Г компот, сироп, кава, чай

11. Частини мови – це:

- А слова, які мають лексичне значення, типові для них граматичні та словотвірні категорії
- Б групи слів, які виокремлюють за відмінностями щодо характеру вияву предметності і граматичних категорій
- В лексико-граматичні класи слів, що характеризуються єдністю лексичного значення, морфологічних, синтаксичних і словотвірних ознак
- Г граматично важливі групи слів у межах певного лексико-граматичного класу слів із спільними семантичними ознаками

12. Як називається перехід слів з інших частин мови до розряду часток?

- А інтер'єктивіація
- Б кон'юнкціоналізація
- В партикуляція
- Г препозиціоналізація

13. У якому рядку всі виділені слова є прийменниками?

А зустрітися навпроти школи; іти вздовж колії; йдемо назустріч виборам

Б цвіте навколо будинку, пливе впоперек річки; перейти вулицю впоперек

В попереду крокує командир; вийшли назустріч; намалювали коло олівцем

Г рух попереду колони; зупинитися коло берега; розрізати смужку вздовж

14. Які частини мови виділяють із застосуванням трьох різнорідних критеріїв:

А іменник, прикметник, займенник, дієслово, прислівник

Б іменник, прикметник, дієслово, прислівник

В іменник, прикметник, числівник, дієслово, прислівник

Г іменник, прикметник, числівник, дієслово

15. Критеріями виділення частин мови виступають:

А семантичний, морфологічний, синтаксичний, словотвірний

Б синтетичний, морфологічний, синтаксичний, словотвірний

В семантичний, граматичний, синтаксичний, словотвірний

Г семантичний, морфологічний, аналітичний, словотвірний

16. У якому рядку всі іменники належать до збірних?

А студентство, ліс, гарбузиння, адвокатура

Б комарня, лист, козацтво, клавіатура

В символіка, інструментарій, загін, дітвора

Г інтелігенція, верб'я, мурашва, топонімія

17. Уперше термін «граматична категорія» увів:

А Олександр Пешковський

Б Олександр Потебня

В Леонід Щерба

Г Віктор Виноградов

18. З'ясуйте, хто є автором розподілу усіх слів на чотири класи (частини мови, частки мови, модальні слова, вигуки):

- А Олексій Шахматов
- Б Федір Буслаєв
- В Леонід Щерба
- Г Віктор Виноградов

19. Укажіть, за якими критеріями розрізняють службові слова (прийменник, сполучник, частку):

- А лексичним значенням, морфологічними особливостями
- Б різними функціями в реченні
- В граматичними показниками, різними функціями в реченні
- Г особливостями морфемного оформлення, синтаксичною роллю

20. Прономіналізація – це:

- А перехід у вигук дієслів, іменників
- Б уживання інших частин мови в ролі сполучних засобів
- В уживання різних частин мови в ролі займенника
- Г перехід інших частин мови до розряду прийменників

21. Явища переходу з однієї частини мови в іншу охоплюють:

- А іменні частини мови
- Б самостійні частини мови
- В службові слова й вигук
- Г усі частини мови

22. Суплетивізм як засіб вираження граматичного значення вищого ступеня порівняння характерний для усіх прикметників у рядку

- А малий, молодший, розумний
- Б великий, хороший, поганий
- В вдалий, гарний, щирий
- Г високий, холодний, красивий

23. У якому рядку наведено різні слова, а не форми того самого слова

А дрібний, якнайдрібніший, дрібненький, більш дрібний

Б весело, найбільш весело, найвеселіше, щонайвеселіше

В село, в селі, селами, сіл

Г прийти, прийшов, хай прийде, прийдіть

24. Іван Матвіяс є автором монографії:

А Прикметник в українській мові. К., 1978

Б Інтер'єктиви в українській мові. К., 1981

В Структура українського дієслова. К., 1971

Г Іменник в українській мові. К., 1974

25. Усі наведені морфологічні форми є синтетичними у рядку:

А сильніший, у лісі, прочитав би, писатиму

Б більший, лісом, прочитаю, мене

В хай пише, буду читати, до мене, більш вдалих

Г зробила, написала б, прочитала, знала

26. Укажіть рядок, де засобом вираження граматичного значення виступає префіксація:

А сказати, виробити, прийти, негарно

Б написати, прочитати, найкращий, пречудний

В зробити, вблагати, прийти, найбільший

Г задовгий, прекрасний, надмірний, прикрашений

ТЕМА 2

ІМЕННИК

1. Іменник як частина мови: загальнокатегоріальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичні функції.
2. Лексико-граматичні категорії іменника:
 - іменники з конкретним та абстрактним значенням;
 - власні та загальні назви;
 - назви істот та неістот;
 - збірні та одиничні іменники;
 - іменники з речовинним значенням.
3. Категорія роду. Іменники спільного роду. Подвійний рід. Особливості визначення роду невідмінюваних іменників та аббревіатур.
4. Категорія числа. Іменники, що вживаються в обох формах числа. Іменники, що вживаються тільки в однині. Іменники, що вживаються тільки в множині.
5. Категорія відмінка. Значення відмінків.
6. Відмінювання іменників. Поділ на відміни і групи. Система відмінкових форм однини та множини.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вихованець І. Р.* Студії про українські відмінки: термінологічний аспект. *Українська мова.* 2005. № 4. С. 3–7.
2. *Дерев'янка Л., Чукіна В.* Рід іменників. *Українська мова та література.* 2008. № 41 (585). С. 3–8
3. *Жайворонок В. В.* Велика чи мала літера? Словник-довідник. Київ : Наук. думка, 2004. 202 с.
4. *Задорожний В.* Кличний відмінок іменників на -ець у сучасній українській мові. *Дивослово.* 2005. № 3. С. 39-42.
5. *Ковалик І. І.* Про власні і загальні назви в українській мові. *Ковалик І. І. Питання українського і слов'янського мовознавства : вибрані праці, ч. II / упор. З. Терлак.* Львів; Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. С. 294–303.
6. *Коць Т.* Категорія двоїни і становлення морфологічної норми української мови. *Українська мова.* 2011. № 2. С. 68–74.

7. *Матвіяс І. Г.* Іменник в українській мові. Київ : Наук. думка, 1974. 184 с.
8. *Погрібний І. І.* Матеріально-речовинні іменники (лексична семантика і словозміна) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2000. 20 с.
9. *Лукаш Г. П.* Словник конотативних власних назв. Вінниця : Нілан, 2015. 391 с.
10. *Малюга Н. М.* Продукування фемінитивів як спосіб подолання гендерної асиметрії в мові. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету.* 2015. Вип. 12. С. 162–168.
11. *Фурса В.* Словозмінна парадигматика іншомовних невідмінюваних іменників. *Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. на пошану член-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця.* Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 2 (4). С. 229–236
12. *Ципердюк О. Д.* Релігійна пропріальна лексика в гуцульських говірках (на матеріалі праці «Гуцульські світи. Лексикон»). *Слово : Прикарпатський вісник НТШ.* Івано-Франківськ, 2016. № 2(34). С. 86–95.
13. *Ципердюк О. Д.* Мовознавча термінологія в праці Є. Тимченка «Номінатив і датив в українській мові». *Слово : Прикарпатський вісник НТШ.* Івано-Франківськ, 2015. № 2 (30). С. 105–114.
14. *Юносова В.* Кличний відмінок іменників чоловічого роду II відміни в сучасній українській мові. *Дивослово.* 2006. № 4–5. С. 40–42.
15. *Юносова В.* Написав *листа* чи *лист*? Категорія істот / неістот у курсі сучасної української мови. *Українська мова та література.* 2008. Ч. 22–24. С. 62–64.

Термінологічний мінімум: іменник, власна назва, онім, апелятив, пропріальний іменник, загальна назва, істота, неістота, конкретний іменник, абстрактний іменник, речовинний іменник, недискретний іменник, дискретний іменник, предметний іменник, збірний іменник, одиничний іменник, сингулятив, субстантивація. категорія роду, чоловічий рід, жіночий рід, середній рід, маскулізми, фемінативи, іменники “потенційного роду”, іменники “подвійного роду”, лексичний спосіб вираження граматичного значення роду, морфологічний спосіб вираження граматичного значення роду,

словотвірний спосіб вираження граматичного значення роду, синтаксичний спосіб вираження граматичного значення роду, варіантні родові форми. граматичне число, двоїна, категорія числа, множина, множинний іменник, однина, однинний іменник, семантико-граматичне число, формально-граматичне число, відмінок, категорія відмінка, називний відмінок, родовий відмінок, давальний відмінок, знахідний відмінок, орудний відмінок, місцевий відмінок, кличний відмінок. відміна іменників, відмінкове закінчення, невідмінюваний іменник, тверда група, м'яка група, мішана група.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення іменника як частини мови.
2. Обґрунтуйте, чому іменник є центральною частиною мови.
3. Яке загальнокатегоріальне (узагальнене лексичне) значення іменника?
4. Чи тотожні поняття „предмет” і „предметність”?
5. Назвіть граматичні категорії, властиві іменнику, охарактеризуйте їх.
6. Назвіть первинні і вторинні синтаксичні функції іменника. Проілюструйте на прикладах.
7. Перелічіть основні семантичні групи іменників (назви осіб, ... тощо).
8. Які лексико-граматичні розряди (категорії) виділяють в іменниках? У чому полягає їх різниця від семантичних груп? граматичних категорій?
9. Охарактеризуйте лексико-граматичну категорію істот/неістот. Назвіть приклади, коли поняття живого/неживого в природі не збігається з поняттями істоти/неістоти в граматиці. Наведіть приклади переходу в межах цієї категорії? Які граматичні ознаки назв істот? назв неістот?
10. Які іменники називаємо власними, а які – загальними? Назвіть основні семантичні групи власних назв. Як називається наука, яка вивчає власні назви? Наведіть приклади переходу загальних назв у власні і навпаки. Як називаються ці процеси? Назвіть граматичні ознаки власних і загальних назв?
11. Що є підставою для розрізнення іменників з конкретним та абстрактним значенням? Чи можлива зміна семантики у словах з однаковим звучанням? Яке явище лежить в основі такої зміни?

Назвіть граматичні ознаки іменників з конкретним значенням, з абстрактним значенням.

12. Охарактеризуйте категорію збірності. Чи є тотожним лексичне значення у парах на зразок *листки – листя, насінини – насіння, студенти – студентство* тощо? Чи належать до збірних лексеми на зразок *полк, гурт, команда, ліс, армія, ансамбль, зграя, стадо, спільнота, череда* тощо? Обґрунтуйте. Назвіть граматичні ознаки збірних іменників.
13. Які іменники мають значення речовинності? Перелічіть лексико-семантичні групи іменників з речовинним значенням. Чи здатні такі іменники утворювати співвідносні форми за числом? Чи тотожне лексичне значення в таких іменниках, як *пшениця – пшениці, жито – жита, кукурудза – кукурудзи, молоко – молока, ковбаса – ковбаси, сік – соки* тощо? Назвіть граматичні ознаки іменників з речовинним значенням.
14. Які іменники називають одиничні предмети? Назвіть їх граматичні ознаки. За допомогою яких суфіксів утворюються іменники зі значенням одиничності? Наведіть приклади відприкметникових іменників зі значенням збірності.
15. Які ознаки лягли в основу поділу іменників за родами? Які іменники належать до іменників семантико-граматичного роду? Чому? Які іменники належать до іменників формально-граматичного роду? Чому?
16. Назвіть способи вираження граматичного значення роду? Проілюструйте на прикладах семантичний (лексичний), морфологічний, синтаксичний, словотвірний способи вияву граматичного роду.
17. Які іменники належать до подвійного роду? Чим це зумовлене? Поясніть, як виявляються ознаки двох родів у одній лексемі?
18. Які іменники здатні номінувати істот (осіб) обох статей? Чим пояснюється таке вживання? Як трактують такі іменники в граматиці?
19. Як визначають рід невідмінюваних іменників у іменниках іншомовного походження? абревіатурах? українських жіночих прізвищах?
20. Чи визначають значення роду в множинних іменниках (*сани, шахи, лижі, двері* тощо)? Якщо визначають, то який рід? Обґрунтуйте.
21. До якого роду належать субстантивовані іменники?
22. Наведіть приклади хитання в роді іменників.

23. Чим розрізняються родові форми іменників у парах *Дніпр – Дніпро, вояк – вояка*? Користуючись орфографічним словником, наведіть ще кілька прикладів таких іменникових форм. Чи завжди такі спільноосновні іменники мають однакове лексичне значення?
24. У чому полягає і виявляється граматична категорія числа іменника? Чому її називають словозмінно-класифікаційною?
25. На які групи поділяються іменники за здатністю виражати поняття одиничності/множинності? Чи завжди поняття одиничності/множинності збігається з граматичним значенням однини/множини?
26. Назвіть семантичні групи іменників, які вживаються лише в однині. Проілюструйте прикладами.
27. Назвіть семантичні групи іменників, які вживаються лише в множині. Проілюструйте прикладами.
28. Охарактеризуйте семантичні особливості та стилістичне вживання форм множини у парах: *жито – жита, вода – води, потужність – потужності, швидкість – швидкості*.
29. Дайте визначення категорії відмінка. Скільки граматичних значень входить до граматичної категорії відмінка? Чим зумовлене вживання двох питань стосовно кожного відмінка?
30. Назвіть семантичні функції називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого, кличного відмінків.
31. Які засоби вираження граматичного значення відмінка ви знаєте?
32. Які відмінкові форми називають синонімічними? омонімічними? Проілюструйте прикладами.
33. Назвіть типи відмінювання іменників. Які критерії лягли в основу поділу іменників на чотири відміни за типом відмінювання?
34. Назвіть групи іменників, що стоять поза відмінами. Проілюструйте прикладами.
35. Які іменники належать до невідмінюваних іменників? Яким способом визначаємо граматичне значення роду, числа та відмінка цих іменників?
36. Охарактеризуйте поділ іменників на групи в межах 1 відміни.
37. Охарактеризуйте поділ іменників на групи в межах 2 відміни? До якої відміни належить іменник *бабище*?
38. Проаналізуйте особливості відмінювання іменників 1 відміни. Назвіть: а) закінчення іменників у кличному відмінку однини (проілюструйте прикладами); б) іменники, які мають варіанти в родовому відмінку множини; в) слова, які мають паралельні

форму в орудному відмінку множини; г) чергування, які відбуваються при словозміні іменників в однині і множині.

39. Проаналізуйте особливості відмінювання іменників 2 відміни. Які іменники чоловічого роду однини мають у родовому відмінку закінчення *-а (-я)*; а які – *-у (-ю)*?
40. Наведіть 10 пар іменників на зразок *акту* (процес) – *акта* (документ), у яких закінчення в родовому відмінку однини чоловічого роду *-а (-я)* чи *-у (-ю)* пов'язане зі значенням слова.
41. Наведіть приклади іменників з паралельними закінченнями в родовому відмінку однини чоловічого роду *-а (-я)* та *-у (-ю)*, які не впливають на зміну лексичного значення слова.
42. Проаналізуйте особливості вживання закінчень *-ові, -еві (-єві), -у (-ю), -і (-ї)* у місцевому відмінку однини 2 відміни.
43. Які слова набувають форми кличного відмінка у звертаннях, що складаються з двох і більше слів: двох загальних назв, загальної назви та імені, загальної назви та прізвища, власних назв – імені та імені по батькові.
44. Які закінчення мають іменники 2 відміни в орудному відмінку множини? Наведіть приклади. Назвіть іменники, які мають паралельні форми в орудному відмінку множини.
45. Які особливості відмінювання іменників 3 відміни? Охарактеризуйте правопис іменників 3 відміни в орудному відмінку однини.
46. Обґрунтуйте, чому в сучасній мовленнєвій практиці окремі засоби масової інформації, видавництва вживають у родовому відмінку однини іменників 3 відміни замість закінчення *-і* закінчення *-и*: *радості, любови, незалежності*? Чи підтримуєте ви таке вживання?
47. Які особливості відмінювання іменників 4 відміни? У яких відмінках іменники 4 відміни мають паралельні форми? Охарактеризуйте відмінкові форми іменників 4 відміни в орудному відмінку однини.
48. На думку науковців, у сучасній українській літературній мові відбувається руйнування 4 відміни іменників. У чому воно полягає?
49. Назвіть особливості відмінювання іменників *pluralia tantum*. Наведіть приклади іменників, які мають паралельні форми в певних відмінках.

50. Які особливості відмінювання власних особових назв? Чим і чому розрізняються у відмінюванні власні назви в парах *Ростов* (прізвище) – *Ростов* (місто), *Литвин* – *Литвинов*, *Дарвін* – *Семенців*?
51. Охарактеризуйте на власних прикладах особливості словотвору іменників (іменники, утворені морфологічним способом: суфіксальні утворення, префіксальні утворення, суфіксально-префіксальні утворення; іменники, утворені основоскладанням; іменники, утворені словоскладанням; неморфологічні способи творення іменників: лексико-семантичний, лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний).
52. Що таке субстантивація? Проілюструйте це явище на прикладах.

ВПРАВИ

Вправа 1. Прочитайте речення, выпишіть з них окремо речовинні, збірні та одиничні іменники. Охарактеризуйте їх семантико-граматичні особливості.

1. – Чужі діти своїм батькам у поміч стають, а ти тільки дурно хліб переводиш. 2. Ох тоді взяв той попелець, за вітром розвіяв, а одна вуглина і випала з того попелу. Ох тоді її приснув живущою водою – наймит знову став живий, тільки моторніший трохи. 3. Батько веде того коня за вуздечку, а він гарцює, копитами землю вибиває. 4. А це підпливає той окунь до берега – аж там князівна шмаття пере. Окунь перекинувся діамантовим перснем в оправі із золота. 5. Та повів аж на той світ, під землю, та й привів до зеленої хатки, очеретом обтиканої. 6. Ох виніс мірку проса, висипав – назбігалось таких півнів! 7. От усі голуби їдять пшеницю, а один сидить сам собі під грушею та обскубується. 8. А Ох, не довго думавши, перекинувся півнем та давай те пшоно дзьобати. А одна пшонина закотилася під ноги князівні – він тієї зернини і не з’їв. 9. І я там був, мед-пиво пив, хоч у роті не було, а по бороді текло – тим-то вона в мене й побіліла! (*Із казки „Ох”*). 10. – Здоров був, батьку, вельможний пане сотнику! – заклекотіла громада, загули чоловіки, залящало жіноцтво, запищала дітвора, та й поклонились йому низенько (*Г. Квітка-Основ’яненко*). 11. Щовесни знімалася криничанська голота на заробітки (*О. Гончар*). 12. Серце в неї тьохнуло: вона впізнала Септара – красу кучуккойського парубоцтва, завзятого провідника... (*М. Коцюбинський*). 13. Чуючи од

батька страшні приповіді про війни та походи на Туреччину, на татарву, на панів-ляхів, Івась перекладав усе те у дитячі іграшки (*Панас Мирний*).

Вправа 2. *Визначте рід іменників та ознаки, за якими визначається їх належність до певного роду. Яким із поданих іменників не властива категорія роду? Чому?*

Сестра, братик, тепле купе, весло, двері, кваліфікований зварювальник, Павло, цап, цапеня, Слава намалювала, Слава заспівав, килимар, дипломниця, Черкаси, дівча, цей сирота, бідна сирота, новаторство, бабище, скромність, хлоп'я, Сава, почуття, відчай, коза, заручини, джура, яблуня, плече, сорока, журавель, щука, окунь, визволитель, постачання, осавула.

Вправа 3. *Визначте рід невідмінюваних іменників іншомовного походження. Перевірте себе, скориставшись орфографічним словником.*

Значення незрозумілих слів з'ясуйте за допомогою тлумачного словника або словника іншомовних слів.

Міс, Гейне, мате, бароко, Квазімодо, Едіт, боржомі, ківі (*пташка*), ківі (*дерево, плід*), фламінго, Клію, танго, альма-матер, кімоно, боа (*удав*), стакато, сопрано (*голос*), сопрано (*співачка*), жалюзі, авеню, Кармен, ватерполо, каное, динго, порт'є (*швейцар у готелі*), страдиварі (*скрипка*), протеже, колібрі, бренді, тореро (*учасник бою биків*).

Вправа 4. *Прочитайте речення. Випишіть іменники, поставивши їх у початковій формі, у три колонки: 1) ті, які вживаються в однині і множині; 2) ті, які вживаються лише в однині; 3) ті, які вживаються лише у множині. Поясніть, до яких лексико-семантичних груп вони належать.*

1. – Ну, – каже Ох, – піди ж, наймитку, дровець урубай та наноси. Хлопець і пішов. Чи рубав, чи не рубав, ліг на дрівця та й заснув (*3 казки*). 2. Іде та йде – аж йому назустріч дід – увесь, як молоко, білий (*3 казки*). 3. Ой ти, котик, коточок, Виїв бабин медочок... (*3 коліскової*). 4. Воротаре, воротареньку, Відчини воротонька (*3*

обрядової пісні). 5. До нас, до нас, пару бочки, бо в нас вечорниці, А в нашої газдинечки тисові полиці (З коломийки). 6. Ой чи ти, вдовин сину, у меду купався, Що ти мені, вдовин сину, дуже сподобався? (З коломийки). 7. Садок вишневий коло хати, Хрущі над вишнями гудуть (Т. Шевченко). 8. Ед спритно жбурнув мені банку з пивом. І ми ще кілька хвилин із задоволенням поглинали прохолодний напій, потім захрумтіли чіпсами (І. Роздобудько). 9. Сезонне заробітчанство українських селян, робітників і ремісників почало помітно зростати з середини ХІХ століття (З газети). 10. Жнива завжди клопітка справа (І. Цюпа). 11. Він [Шевченко] є немов великий факел з українського воску, що світиться найяснішим і найчистішим вогнем європейського поступу... (І. Франко). 12. Парубки ще більше нахмурились і люто махали граблями й вилами, мов уявляючи на них що інше замість полови та соломи (В. Винниченко). 13. За Дунаєм – Січ. Басують під козацтвом коні, мов змії ті, повигинали шії... (М. Коцюбинський).

Вправа 5. Прочитайте речення. Впишіть іменники у відмінкових формах, охарактеризуйте відмінок: 1) прямий чи непрямий; 2) на яке питання відповідає; 3) функцію (значення): а) семантико-синтаксичну (суб'єкт, об'єкт тощо), б) формально-синтаксичну (підмет, додаток тощо). Знайдіть і проаналізуйте такі явища: іменники вживаються в одному відмінку, але значення відмінка різне; іменники вживаються в різних відмінках, але значення відмінка однакове.

1. Не думай! Спи! Думки – отрута щастю (Б.-І. Антонич). 2. І підставляв я личко під срібні краплини дощику, що його щедро сіяв на нас кропилом отець Володимир (Б. Голод). 3. Співай, душе моя, похвальну псалму Богу (Б.-І. Антонич). 4. Аж ось несуть йому чаю – він п'є; дають поросятини – їсть він і поросятину (П. Куліш). 5. В закордонних колах української еміграції й діаспори ніколи не визнавали радянських редакцій українського правопису (Л. Масенко). 6. От у обідню годину бере Ох того коня за повід, веде до водопою (Із казки). 7. За ці дні вдома Наталка ще більше наче зчужіла – сторонилась Григорія (Іван Багряний). 8. І за вечерею і після вечері ми довго розмовляли (Ю. Збанацький). 9. Коні були густо вкриті памороззю (П. Панч). 10. Веселішають очі, тільки з глибини грудей не зникає провина, що мало, ой мало буває він з дітьми (М. Стельмах). 11. А в нас за селом на старій вербі жили лелеки (О. Донченко).

12. Остапові хотілося гукнути на всі легені словами пісні (М. Коцюбинський). 13. У лютому народилася моя найкраща подруга. 14. Було їм затишно від розмов.

Вправа 6. *Випишіть із текстів окремо іменники I, II, III, і IV відмін, поставивши їх у початковій формі. У якому тексті є іменник, який не належить до жодної з відмін? Відповідь обґрунтуйте.*

I. Увірвалось у дні готичні
Необлітане янголя,
Пролітаючи по дотичній, –
І втікає з-під ніг Земля
У очей її тепле диво
Чи в її заворожливу суть?
В кіс її світанкову зливу
Чи в затаєну каламуть?
Жив на світі чи був присутній?
Гаснуть клени і ліхтарі.
На дощах посіріли будні
У поживклім календарі... (Б. Томенчук).

II. Субетнос – це етнічна група, яка тривалий час зберігає певні відмінності культури та мови в межах більшої системи – етносу.

Субетноси виникають у результаті тривалого проживання частини етнічної спільноти в особливих умовах, відмінних від тих, у яких знаходиться решта етносу. Це переважно специфічні географічні умови, внаслідок яких виникає особливий культурно-господарський тип, консервуються мовні відмінності у конкретному регіоні. Найбільш відомі українські субетноси – українські горяни (гуцули, лемки, бойки) та жителі українського Полісся (поліщуки, пінчуки, литвини). Зрозуміло, що років двісті-триста тому субетносів було більше – козаки, галицькі русини, інші групи, але за умов модерного суспільства ті з них, які не живуть у специфічних природних умовах, швидко розчиняються. Ймовірними (лише ймовірними) залишками старих субетносів, що своїм корінням могли сягати навіть літописних племен, є сучасні історико-географічні області, які відрізняються рисами традиційно-побутової культури і дають нас самотутні складові українства: волиняки, галичани, покутяни, закарпатці, буковинці,

подоляки. Особливості економічного розвитку українських теренів за останні сто років могли породжувати історично дуже недавню, але потужну регіональну самобутність, прикладом чого є Донбас (колишня Донщина), проте це не є утворенням субетносу. Вони не виникають унаслідок потужної індустріалізації та урбанізації, швидше навпаки – є реліктами давнини (К. Галушко).

Вправа 7. *Наведені іменники II відміни поділіть на групи. Запишіть їх у формі родового та орудного відмінків однини й називного відмінка множини, порівняйте відмінкові закінчення іменників різних груп.*

Кобзар, комар, кухар, сир, звір, ковзаняр, хабар, Ігор, пісняр, пухир, Лазар, вугляр, байкар, муляр, лікар, маляр, жир, єгер, кучер (*про волосся*), кучер (*особа*), гектар, абажур, проводир, бригадир, пластир, каламбур, воротар, футляр, секретар, снігур, пузир, шахтар, директор, стовбур, пролетар, папір, скляр, календар, товар, дар, якір, варвар, бібліотекар, касир, сміттяр, ювіляр, бетоняр, екземпляр, санітар, лобур, пазур.

Вправа 8. *Наведені іменники чоловічого роду II відміни поставте в родовому відмінку однини і поясніть їх правопис.*

Годинник, мармур, Крим, соняшник, інститут, клен, горох, овес, оркестр, міст, товариш, гнів, Канів, Урал, Рим, туман, лист, стіл, Мороз, пирій, дуб, мороз, банк, процес, пеніцилін, Калуш, Дністер, Буг, спокій, тиждень, дощ, рік, характер, відмінок, абзац, префікса, диктант, ансамбль, роман, Роман, дах, одвірок, будинок, туман, малюнок, вигук, Донбас, сад, садок, мед, медок, барвінок, хліб, очерет, травень, кожух, ліс, трамвай, листопад, автобус, пароплав, лісосплав, лісоруб, грам, долар, полк, камінь, Іран, олівець.

ТЕСТОВИЙ БЛОК

1. Яку синтаксичну роль виконує виділений іменник у реченні *В добу бароко складається перша дійсно всеєвропейська художня культура* (Д. Наливайко)?

- А підмет
- Б присудок
- В означення
- Г не виступає членом речення

2. У якому рядку є іменник, який НЕ належить до одиничних?

- А краплина, стеблина, пір'їна, волосина
- Б хвоїна, бадиллина, зернина, квасолина
- В худобина, горошина, перлина, намистина
- Г соломина, перчина, платина, насінина

3. У якому варіанті всі іменники означають назви істот?

- А дитя, студентство, учителька, воєвода, домовик
- Б поетеса, Шевченко, хлоп'я, лисиця, Шевченкове
- В киянин, Сніговик, друг, космонавт, туз
- Г кінь, Респін, казкар, листоноша, згряя

4. У якому реченні наведено приклад зміни в іменнику лексико-граматичного значення?

- А Сонце низенько, вечір близенько, Вийди до мене, моє серденько!
(Народна пісня)
- Б Сонце заходить, гори чорніють, Пташечка тихне, поле німіє
(Т. Шевченко)
- В Сонце для всіх світить однаково, тільки не в кожному сонця порівну
(В. Коломієць)
- Г Хіба не бачите, що небо голубіє, Що сонце ранками всміхається ніжніш, Що вся земля в якімсь чеканні дивнім мліє, І легше дихає, і дивиться ясніш (Олександр Олесь)

5. У якому варіанті в усіх парах іменники належать до одного роду?

А зал – зала, шинель – шинеля, салат – салата, ворон – ворона, клавіш – клавіша

Б птах – птаха, адрес – адреса, горн – горно, гранат – граната, барліг – барлога

В постіль – постеля, латина – латинь, роля – роль, імення – ім'я, вояк – вояка

Г бурлак – бурлака, Дніпро – Дніпр, абрикос – абрикоса, дідунь – дідуньо, баба – бабуся

6. У якому варіанті є іменник, якому не властива категорія роду?

А оси, жаби, акули, журавлі, жабенята

Б коліна, плечі, двері, секретарі, речі

В солов'ї, почуття, води, землі, каміння

Г класи, слова, гімназії, човники, мелодії

7. У якому рядку всі іменники мають спільний рід?

А нероба, замазура, бідолаха, професор, нікчема

Б ледащо, сирота, соня, листоноша, лівша

В суддя, незграба, староста, тренер, базіка

Г роззява, ябеда, вельможа, зануда, невдаха

8. У якому рядку правильно поєднано всі прикметниками з іменниками?

А оригінальне меню, далека путь, сильний нежить, сонячне Баку

Б прискіпливе журі, чудова тюль, широка авеню, рожевий фламінго

В надокучлива цеце, далека Сибір, вчений ступінь, друга степінь

Г убога сирота, кумедне кенгуру, невідомий маестро, приваблива леді

9. У якому варіанті всі іменники виражають значення роду семантикою власної основи?

А хлопець, дощ, мати, актор, актриса

Б стіна, полюс, весло, Любомир, Любомира

В донька, син, батько, корова, бик
Г вуаль, дід, баба, вчителька, місто

10. У якому варіанті всі іменники мають форму однини і множини?

А полиці, лестоці, меблі, лампи, планети
Б півень, дуб, професура, доріжка, селище
В заздрість, радість, канікули, коти, мощі
Г стелажі, картини, ліжка, квасолини, революції

11. Лише в множині вживаються всі іменники рядка:

А дебати, кредити, надра, іменини, терези
Б сутінки, хрестини, дрова, обличчя, ворота
В Альпи, радощі, двері, уста, вечорниці
Г Більшівці, входини, суперечки, дріжджі, ножиці

12. Лише в однині вживаються всі іменники рядка:

А журба, свинець, сорока, селянство, Дніпро
Б щирість, сумнів, молоко, кір, нація
В чернь, врода, прибуток, шляхта, вогнище
Г комашня, молодь, кисень, щастя, вапно

13. У якому реченні є іменник, який виражає граматичне значення числа синтаксично (через зв'язки з іншими словами)?

А У мові, як загалом у природі, все живе, все рухається... (*Бодуен де Куртене*)
Б Сором мовчки гинути й страждати, як маєм у руках хоч заржавілий меч (*Леся Українка*)
В Найкращі кабальєро кружляли її в танці (*Л. Костенко*)
Г Лиш народи, явлені у слові, достойно жити можуть на землі (*Л. Костенко*)

14. У якому варіанті в усіх парах іменники мають різне лексичне значення?

А муха – мухи, явір – явори, острів – острови, кошеня – кошенята, вія – вії

Б магнітофон – магнітофони, листівка – листівки, свято – свята, громадянин – громадяни, збіговисько – збіговиська

В жито – жита, герб – герби, вага – ваги, перегін – перегони, сніг – сніги

Г вода – води, сир – сири, пшениця – пшениці, пісок – піски, Стефаник – Стефаники

15. У якому рядку зазначені усі прийменники, з якими вживається місцевий відмінок?

А по, поміж, у (в), на, без

Б о (об), по, під, у (в), на

В по, у (в), на, о (об), при

Г поза, при, на, у(в), о (об)

16. У якому рядку виділений іменник уживається в родовому відмінку і має значення атрибутивності?

А Рідна мова - не степ, не хата, а **народу** мого душа (В. Гончаренко)

Б Се правда, не рятуйте **квітки** в темниці (Леся Українка)

В На життєві йдучи видноколи, не розтратьте найкращих **чуттів** (Б. Мельничук)

Г У вербну неділю прадід приходив рано з церкви й свяченою вербою зганяв **Данилка** з печі... (Ю. Яновський)

17. У якому рядку виділений іменник уживається в називному відмінку і має значення об'єкта дії?

А Я бачив, як зірниця впала, як на снігу вона блищала, як **сніг**, біліший від лілеї, вночі іскрився біля неї (Д. Павличко)

Б Відомо, що мова кожного народу – **явище** давнє (Г. Нудьга)

В **Роман** буде надрукований вчасно

Г **Натовп** переконує не сила аргументів, а аргументи сили (А. Коваль)

18. У якому рядку всі іменники перебувають поза відмінами?

- А кашне, учительська, штани, жабо, хата-читальня
- Б смажене, депо, мюслі, ракета-носій, обрій
- В Бистриця, пальто, жнива, Тишківська, Образюк (Оксана)
- Г черговий, журі, ракетноносій, окуляри, кафе-бар

19. У якому рядку всі іменники другої відміни належать до твердої групи?

- А Дніпро, м'яч, пшоно, зв'язок, муляр
- Б кучер (візник), репортаж, головище, садок, коло
- В словник, добриво, кучер (волосся), Лазар, Карпо
- Г вино, жар, столяр, командир, мариво

20. У якому рядку допущено помилку під час утворення форми родового відмінка іменників?

- А листопада (місяць), каменю (матеріал), паркана, полку, меду
- Б майдану, барвінка, очерету, клена, туману
- В акта (документ), акту (процес), медку, валу (насип; хвиля)
- Г виду, додатка, репортажу, спокою, вала (деталь машини)

21. Визначте, у якому варіанті всі іменники належать до м'якої групи:

- А завдання, збіжжя, засів, гуся
- Б яйце, волосся, листя, ножиці
- В праця, звичай, життя, полум'я
- Г водограй, золото, колосся, лівша

22. Вкажіть варіант, у якому всі іменники в кличному відмінку мають закінчення -у(-ю):

- А сестра, доня, Надія, Іванко
- Б матуся, женчик, лікар, добродій
- В Україна, синочок, місяць, голуб
- Г Віталій, колега, скрипаль, хлопець

23. Визначте, у якому варіанті всі іменники належать до мішаної групи?

- А гривня, обличчя, ведмідь, молодь
- Б межа, школяр, тиша, прізвище
- В школа, мрія, Луцьк, шипшина
- Г дружина, малюнок, копальня, жанр

24. Визначте, у якому варіанті всі іменники належать до четвертої відміни?

- А каченя, сузір'я, кошенятко, вим'я
- Б левеня, подвір'я кача, горобеня
- В лоша, хлоп'я, тім'я, яструбеня
- Г пір'я, знання, порося, ведмежа,

25. У якому варіанті всі іменники є абстрактними назвами?

- А чесність, вимогливість, заздрощі, мудрість, мудрагель
- Б піднесеність, багатство, веління, повелитель, турбота
- В схильність, реалізм, уважність, боротьба, будні
- Г ліризм, гуманіст, реалізм, правдивість, веселість

26. У якому рядку всі іменники належать до речовинних?

- А ожина, ситець, цегла, картоплина, овес
- Б бетон, атлас, анальгін, пшениця, кава
- В вершки, дріжджі, висівки, духи, сани
- Г азот, бузина, сало, вікно, дрова

27. У якому рядку наведені слова, у яких зміна граматичного значення числа змінює лексичне значення слова?

- А сир, картопля, кукурудза, сало, молоко
- Б хліб, жито, село, просо, буряк
- В м'ясо, місто, тісто, олово, мливо
- Г тканина, цибулина, малина, калина, далина

28. Іменники якого з перелічених лексико-граматичних розрядів вживаються тільки в однині?

- А речовинні
- Б абстрактні
- В власні
- Г збірні

29. Яку синтаксичну роль виконує виділений іменник у реченні *Яке це багатство – уміти зрозуміти іншого, уміти подати руку допомоги* (Р. Іванченко)?

- А підмет
- Б присудок
- В означення
- Г не виступає членом речення

30. Які іменники належать до жіночого роду?

- А із закінченнями *-а, -я* в називному відмінку однини та закінченнями *-ою, -єю, -єю* в орудному відмінку однини
- Б з чистою основою в називному відмінку однини та закінченням *-і* в родовому відмінку однини, закінченням *-ю* в орудному відмінку однини
- В усі іменники із закінченнями *-а, -я* в називному відмінку однини
- Г іменники із закінченнями *-а, -я* в називному відмінку однини та закінченням *-ям* в орудному відмінку однини

31. У якому варіанті всі іменники належать до жіночого роду?

- А фланель, розкіш, скрижаль, накип, суміш
- Б заповоч, бутля, філігрань, Псалтир, подорож
- В мігрень, нехворощ, папороть, путь, емаль
- Г бязь, вуаль, верф, ступінь, Керч

32. У якому рядку всі іменники належать до середнього роду:

- А збіжжя, плече, добро, рілля, вугілля
- Б ім'я, сирота, миття, коромисло, дитинство

В вогнище, дівча, зілля, краля, гілля
Г хлопча, топорище, знання, золото, забудько

33. У незмінюваних іменниках значення категорії числа виражається:

А семантично
Б синтаксично
В лексично
Г за допомогою флексій

34. У якому рядку в усіх іменниках засобом вираження граматичного значення множини виступає суфікс

А небеса, селяни, орачі, пекарі, учителі
Б словеса, імена, лошата, матері, малята
В народи, спільноти, болгари, орлята, мишенята
Г подружки, машиністи, бігуни, подушки, картярі

35. До іменників *singularia tantum* належать

А назви істот; абстрактні іменники, збірні іменники
Б абстрактні іменники, що означають якість, властивість, дію, стан;
В загальні назви людей, тварин, географічних понять;
Г речовинні іменники; збірні іменники, абстрактні іменники

36. Іменники, які вживаються лише в однині, називаються:

А одинними
Б одиничними
В сингулятивами
Г незмінними

37. Яке твердження є НЕправильним?

А називний відмінок виражає незалежність слова і є прямим відмінком, а всі інші відмінки виражають залежність іменника від інших слів і є непрямыми
Б називний і кличний відмінки вживаються без прийменника

В місцевий відмінок завжди вживається без прийменника
Г датив – це те саме, що давальний відмінок

38. У якому реченні виділений іменник уживається в давальному відмінку і має обставинне значення?

А Я тільки твердо вирішила наперекір усім *багатіям* і собі таки бути щасливою! (*І. Вільде*)

Б Живі люди, живі їх муки заставили і самого Жука здивуватися неабиякому *таланові* Петровому (*Панас Мирний*)

В І грудям дихалося легко, просторо, тільки щеміло там щось на самісінькому *дні* (*Г. Тютюнник*)

Г І, мабуть, не одному з нас подумалось в ті дні, яким великим може бути внесок письменника у духовне життя *нації* (*О. Гончар*)

39. Відміни іменників у сучасній українській мові значною мірою пов'язані з...

А типом основи іменника

Б синтаксичною роллю іменника

В морфологічною категорією роду

Г словотвірною будовою іменника

40. У якому рядку всі іменники належать до другої відміни?

А накуп, попелище, батько, купе, ребро

Б здоров'я, шампунь, знахар, життя, ювілянт

В іменник, вагон-ресторан, коліща, Данило, знайомий

Г знання, сім'я, білчєня, калач, колесо

41. Іменники якої відміни поділяються на групи?

А лише першої

Б першої і другої

В лише другої

Г третьої і четвертої

42. У якому рядку всі іменники другої відміни належать до мішаної групи:

- А школяр, плече, репортаж, ювіляр, ручище
- Б дар, бабище, відерце, свято, вирій
- В Лазар, кучер (*волосся*), Ігор, проводир, кобзар
- Г Джордж, шабаш, обруч, бджоляр, згарище

43. Виберіть рядок з іменниками, які в родовому відмінку множини мають паралельні форми:

- А суддя, вельможа, староста (керівна особа), ворота
- Б баба, легеня, сосна, поле, губа
- В ват, раз, весілля, місце, парта
- Г долоня, мама, лазня, болото, староста (у весільному обряді)

44. У якому варіанті всі іменники в родовому відмінку множини мають нульове закінчення?

- А школа, миша, дорога, арфа, вілла
- Б машина, назва, пальма, сосна, арка
- В фабрика, суддя, книжка, ведмедиця, друкарня
- Г межа, кухня, воша, вежа, дочка

45. У якому рядку наведено правильні граматичні характеристики виділеного іменника *В того доля ходить полем – Колоски збирає; А моя десь, ледащиця, За морем блукає* (Тарас Шевченко)?

- А загальна назва, неістота, абстрактне значення, середній рід, однина, орудний відмінок, друга відміна, м'яка група, обставина
- Б загальна назва, неістота, конкретне значення, середній рід, однина, орудний відмінок, друга відміна, тверда група, обставина
- В загальна назва, неістота, конкретне значення, речовинний, середній рід, однина, орудний відмінок, друга відміна, м'яка група, обставина
- Г загальна назва, неістота, конкретне значення, середній рід, однина, орудний відмінок, друга відміна, м'яка група, обставина

46. Усі іменники пишуться з дефісом у рядку:

- А екс/чемпіон, прем'єр/міністр, напів/фабрикат, шафа/купе
- Б рок/музика, сон/трава, Дніпро/ріка, дівчина/львів'янка
- В відео/касета, контр/атака, жук/короїд, щастя/доля
- Г фото/модель, контр/адмірал, кіловольт/ампер, хліб/сіль

47. У якому рядку виділеному іменнику властиві такі ознаки: загальна назва, неістота, конкретне значення, речовинний, жіночий рід, однина, називний відмінок, перша відміна, тверда група, підмет?

- А Серед того двора між сажнями дров стояла парова *машина* (Іван Нечуй-Левицький)
- Б У селі сталася *новина*: Гриць Летючий втопив меншу дочку, а старша випросилася (*Василь Стефаник*)
- В А *далина* одкривається широка-широка... (*Степан Васильченко*)
- Г У наш час учені підтвердили, що *калина* – рослина лікарська, причому цілющі речовини містяться у всіх її частинах (*3 журналу*)

48. Тільки для іменників як частини мови характерний такий спосіб словотворення:

- А префіксація
- Б основоскладання
- В конфіксація
- Г аббревіація

49. З'ясуйте, у якому рядку в усіх словах в орудному відмінку відбувається подовження:

- А міль, зелень, синь, міць, кров
- Б доповідь, височінь, туш (музичне привітання), Січ, річ
- В розкіш, одіж, путь, відповідь, ртуть
- Г в'язь, власність, загибель, туш (фарба), віддаль

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІМЕННИКА

1. Аналізоване слово з тексту, частиномовна належність.
2. Початкова форма (називний відмінок, однина).
3. Лексико-граматичні розряди:
 - а) власна/ загальна назва;
 - б) істота/ неістота;
 - в) конкретне/ абстрактне значення;
 - г) з речовинним (матеріальним) значенням;
 - г) збірний;
 - д) одиничний.
4. Рід: – чоловічий, жіночий, середній (якщо належить до слів “спільного роду”, “подвійного роду”, “потенційного роду”, то вказати цю ознаку);
 - роду нема;
 - вказати, якщо є рід, як визначається: за семантичними ознаками, морфологічною будовою, словотвірними ознаками, за синтаксичними зв'язками з іншими словами в реченні.
5. Число:
 - однина, множина;
 - вказати, чи вживається в однині і множині, чи лише в однині (*singularia tantum*, однинний) або в множині (*pluralia tantum*, множинний);
 - засоби вираження (закінчення, наголос, чергування звуків, суфікс, аналітично).
6. Відмінок:
 - називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний;
 - на яке питання відповідає;
 - прямий чи непрямий;
 - значення відмінка (суб'єктне, об'єктне, атрибутивне, обставинне, предикативне значення);
 - засоби вираження (закінчення, наголос, чергування звуків, суфікс, аналітично – через зв'язки з іншими словами).
7. Відміна (I, II, III, IV відміна; поза відмінками).
8. Група (тверда, м'яка, мішана група) – для I та II відмін.
9. З яким словом пов'язаний, виступає головним чи залежним компонентом?
10. Синтаксична роль (член речення).

11. Спрощений морфемний аналіз (схема).
12. Спрощений словотвірний аналіз.
13. Вимова слова (запис у фонетичній транскрипції).
14. Правопис (орфограма).

Величезне невігластво – не найбільше зло: накопичення погано засвоєних знань ще гірше (Платон).

1. *Зло* – іменник.
2. Початкова форма – *зло*.
3. Лексико-граматичні розряди: а) загальна назва; б) неістота; в) абстрактне значення; до речовинних, збірних, одиничних не належить.
4. Середній рід: морфологічний спосіб вираження – закінчення *-о*.
5. Однина: однинний, засіб вираження – флексія *-о*.
6. Називний відмінок: питання – *що?*, непрямий, предикативне значення, засіб вираження – флексія *-о*.
7. II відміна.
8. Тверда група.
9. Пов'язаний з прикметником *найбільший* зв'язком узгодження, виступає головним компонентом.
10. Присудок.
11. *Зл/о*.
12. *Зло* ← злий – флективний спосіб.
13. [зл^о].
14. Орфограм немає.

Виконайте повний морфологічний розбір виділених слів за наведеними схемами та зразками.

ВАРІАНТ 1

1. Ідеш і слухаєш рідну землю, що годує тебе, що годує тебе не тільки **хлібом** і медом, а й думками, піснями і звичаями (*О. Довженко*). **2.** Над усім світом стояла така **тиша**, що було чути, як плакала надламана гілка (*М. Стельмах*). **3.** Піски улітку тут такі білі, що колись і весь цей край мав назву Білобережжя. Повно тут риби, повно дикого **птаства** (*О. Гончар*). **4.** І жаль мені, і думаю я з жалю; Та чи не так, як от тепер весну, Я бачила кохання й **молодоці**, І все, чим красен людський вік

убогий? Те все було, та тільки за вікном (*Леся Українка*). **5.** Слова – полова, Але огонь в одежі слова – Безсмертна, чудотворна фея, Правда іскра *Прометей* (*І. Франко*).

ВАРІАНТ 2

1. Десь у *хлібах* кричав перепел і туман стелився од річки (*А. Головка*). **2.** Щоб нащадкам лишить планету в квітуванні ясної днини, *винахідником* і поетом народилась на світ людина (*Л. Забашта*). **3.** Знання – ось та велика сфера, ось та велика сила, що стоїть вище життя і у якій саме життя знаходить свій смисл і своє *оправдання* (*О. Лосєв*). **4.** Вона осміхалась до його, казала, що любить його... “Піду за тебе, присилай старостів...” З *радоців* він мало не збожеволів (*М. Коцюбинський*). **5.** Любіть *Україну* у сні й наяву, вишневу свою Україну, красу її, вічно живу і нову, і мову її солов’їну (*В. Сосюра*).

ВАРІАНТ 3

1. Знання – ось чого не вистачає голому життю, оголеному процесу народження і *смерті*, беззмистовному потоку життєвих поривань, гілці цієї сліпої стихії росту, живлення й розмноження (*О. Лосєв*). **2.** Мавка замахує серпом і нахиляється до жита. З жита раптом виринає *Русалка* Польова; зелена одіж на її просвічує де-не-де крізь плащ золотого волосся, що вкриває всю її невеличку постать; на голові синій вінок з волошок, у волоссі заплутались рожеві квіти з куколю, ромен, березка (*Леся Українка*). **3.** І без слів я все розумію, Що сказати маєш мені, Та в мовчанні живе й надія не почути жорстоке “*ні!*” (*В. Симоненко*). **4.** Був цимбаліст у нас, молодий чарівник музика, Пальчатка, немов лошатка, як пустить навперекидь – *Цимбали* гули, як дзвіниця, дзвонили, як срібна осика, Як ті колоски, що на обрії б’ються в тоненьку блакить (*Д. Павличко*). **5.** Листку подібний над землею, що вітер з дерева зрива, хто мову *матері* своєї, як син невдячний, забува (*В. Сосюра*).

ВАРІАНТ 4

1. Хата була стара, напівзруйнована, з одного боку – ясени, з другого – *сливник* та горобина (*С. Васильченко*). **2.** “Само собою розуміється, що ви берете з собою рушницю (це така штука, що стріляє), набої і

всілякий інший мисливський реманент, без якого не можна правильно націлятися, щоб бити без промаху, а саме: рюкзак, буханку, **консерви**, огірки, помідори... ” (*Остан Вишня*). **3.** “Психологічний роман” Р. Піхманця із ряду талановитих “проникнень” у внутрішній світ українського **новеліста**, вся творчість якого є натхненною піснею, “піснею, яка криє в собі любов і ненависть, піснею, сповненою радості і розпуки, піснею, яка розмовляє з богом, сонцем і землею самотнім, єдиним у своєму роді словом” (*Є. Баран*). **4.** Вже почалось, мабуть, майбутнє. Оце, либонь, вже почалось... Не забувайте **незабутнє**, воно вже інеєм взялось! (*Л. Костенко*). **5.** Вивчайте, любіть свою мову, Як світлу Вітчизну любіть, Як стягів красу малинову, як рідного неба **блакить** (*В. Сосюра*).

ВАРІАНТ 5

1. Ходить мати в городі. І лащиться плюшевий песик. І ніхто ще не вбитий, не вбитий ніхто на війні. Дикі **гуси** летять. Пролітає Івасик-Телесик. Всі мости ще кленові. Всі коні іще вороні (*Л. Костенко*). **2.** Найбільше клопотів прибавлялося у **косовицю**. Сіно потрібно було перетрусити, висушити, покласти в копички, обгородити, щоб ні звір, ні вітер не порозруйнував, щоб дощами не позатікали (*Г. Булах*). **3.** Жодного паперу не писав для них більше, хоч як не тис на мене мій **візаві** (*Ю. Андрухович*). **4.** Сім’ю **Вихорів** зустрів також цей свіжий луговий запах (*Г. Тютюнник*). **5.** Прийняла я дарунок від **нені** – то мова, Тому скарбу ніколи не скласти ціни (*Л. Забашта*).

ВАРІАНТ 6

1. Всілякі “ізми” і всілякі “нео” Усі держави з поглядом Горгон Мені б курінь на острові **Борнео** Але мабуть і там вже полігон (*Л. Костенко*). **2.** І скільки всіляких ласощів росте на степу, яких можна попоїсти, і потім приблукати до батька, що пасе ватагу панських овець, мов військо, а батько дасть шкоринку з хліба й маленьку **цибулинку** та солі до неї (*Ю. Яновський*). **3.** Лети ж, моя думо, моя люта муко, забери із собою всі **лиха**, всі зла (*Т. Шевченко*). **4.** **Сироко** приносить до мене з Африки спеку і аромати Єгипту, а я мрію про край білих пісків і чорних людей, про кактуси, пальми і піраміди (*Ю. Яновський*). **5.** Слова – це крила **ластівки**, вона їх не почуває, але без них не може злетіти (*Ю. Мушкетик*).

ВАРІАНТ 7

1. І жайворонок, що загубився в небі, співаючи *жайворонисі*, і орел, що повис на вітрі, ледве ворущачи кінчиками крил, виглядає здобич, чорногуз бродить по траві, як землемір, ящірка перебігла обніжок – зелена, мов цибулиння, дикі бджоли гудуть за медом, ховрашок свистить, цвіркунці – одно пиляють у свої скрипки, наче сільський швець на весіллі (Ю. Яновський). 2. При читанні творів західноукраїнських *письменників* постає проблема наратованого – адресата, мовця, на котрого розрахована західноукраїнська художня література (В. Грещук). 3. Я ніколи не любив міста влітку. Розпечена бруківка, сірі від пилюки стіни, випари асфальту і людських тіл. Львови і Києви, Ужгорода і *Чернівці* залишились в моїй пам'яті в літній час – єдиною розпеченою масою (І. Ципердюк). 4. – Милуйтеся-бо вашою *протеже*! (М. Старицький). 5. О мово рідна! Золота колиско, В яких світах би не бувала я, – З тобою серцем, і по-українськи Я вимовляю мамине *ім'я* (З. Кучерява).

ВАРІАНТ 8

1. – Через твою жінку, через оте *ледащо* та я буду на старість таке лихо терпіти! – крикнула, аж завищала Кайдашиха і вдарила кулаком об кулак під самим носом у Карпа (І. Нечуй-Левицький). 2. Дні тепер стояли у шелестах золота, у вибухах блакиті, в потоках музики і чорнобривців, а ночі народжували *печаль* перелітних птахів (М. Стельмах). 3. Віки минули і віки грядуть Чи *людством* бути люди ще спроможні? (Л. Костенко). 4. На степу росте багато їстівного зела, треба лише знати, яке з нього можна їсти, щоб, бува, блекоти не вхопити чи жаб'ячого маку, а різні там брандушки, або козельці, або молочайник (не той, що по толоці росте), або пасльон та дикий мак, – це все неабиякі *ласощі*, степові гостинці (Ю. Яновський). 5. Мова твоя, Україно, З мови твоїх *солов'їв*, Мова твоя солов'їна З присмерком Соловків (Д. Кремінь).

ВАРІАНТ 9

1. Вересень бив у золоті дзвони соняшників, і їм, як гобої, низинно вторували пізні *гречки* (М. Стельмах). 2. *Мишеня* побачило, що лев у

біді й ніяк не може вирватись, прибігло до нього і почало гризти тенета (З української байки). 3. В Асканії тоді був великий ставок, навіть кілька ставків, де багато було дикого *птаства*: диких качок, гусей, лебедів і т. ін. (Остан Вишня). 4. У вербну неділю прадід приходив рано з церкви й свяченою вербою зганяв *Данилка* з печі: “Верба хльос, бий до сльоз! Верба б’є, не я б’ю. За тиждень великдень: будь великий, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля!” (Ю. Яновський). 5. Як гул століть, як шум віків, Як бурі подих – рідна мова, Вишневих **ніжність** пелюстків, Сурма походу світанкова, Неволі стогін, волі спів, Життя духовного основа (М. Рильський).

ВАРІАНТ 10

1. Потім він підійшов до *хатища*, взяв жменю попелу і загорнув у хустку (О. Довженко). 2. Романові Піхманцю вдається кількома штрихами, незначними нібито деталями витворити цілісні психологічні портрети Василя Стефаника, *Леся* Мартовича (дуже симпатичний і співчутливий образ цього геніяльного галицького гумориста-трагіка, пародиста-сатирика, недооцінений і забутий нами), Ольги Гаморак... (Є. Баран). 3. Одна мурашка лазила по двору, нишпорила собі здобичі. Посеред двору стояла полив’яна ринка з водою. В тій ринці стирчала *соломинка*; один кінець доторкався води, а другий виходив з ринки; мурашка спустилась по тій соломині до води і почала смоктати з неї потрібну для неї гущу (З української байки). 4. Заходжу сьогодні до нього. А в нього, голубчики, – рай... На столі *печене* й варене, а грамофон все божественне виспіває (В. Чечвянський). 5. О мово рідна! Їй гаряче віддав я серце недарма. Без мови рідної, *юначе*, й народу нашого нема (В. Сосюра).

ТЕМА 3

ПРИКМЕТНИК

1. Прикметник: загально категоріальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.
2. Лексико-граматичні розряди прикметників:
 - 2.1. Якісні прикметники: семантико-граматичні ознаки.
 - 2.2. Відносні прикметники семантика та творення. Морфологічні зміни, які відбуваються при утворенні відносних прикметників.
 - 2.3. Присвійні прикметники: семантика та творення. Морфологічні зміни, які відбуваються при утворенні присвійних прикметників.
3. Проміжні лексико-граматичні розряди прикметників:
 - 3.1. Присвійно-якісні прикметники.
 - 3.2. Присвійно-відносні прикметники.
 - 3.3. Якісно-відносні прикметники.
4. Повні і короткі форми прикметників. Стягнені і нестягнені форми коротких прикметників (з історичним коментарем). Сфера використання різних форм.
5. Категорія ступенів порівняння прикметників. Якісні прикметники, які не утворюють ступенів порівняння.
6. Вищий ступінь порівняння: проста та складена форми. Морфологічні зміни, які відбуваються при утворенні простої форми компаратива.
7. Найвищий ступінь порівняння: проста, складна та складена форми.
8. Словозміна прикметників.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бойко В. М., Давиденко Л. Б.* Вивчення перехідних процесів у лексико-граматичних розрядах прикметників. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки.* 2012. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_7_21.
2. *Грищенко А. П.* Прикметник в українській мові. Київ : Наук. думка, 1978. 207 с.
3. *Грещук В. В.* Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : Плай, 1995. С. 114–145.

4. Карпенко Ю. О. Ступені порівняння різних частин мови та їхні функції. *Мовознавство*. 2010. № 2–3. С. 41–48.
5. Кононенко І. В. Прикметник у слов'янських мовах : монографія. Київ : Видавничо-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2009. 495 с.
6. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників. Луцьк : Вежа, 2002. 179 с.
7. Фурса В. Проблема невідмінюваних прикметників в українській мові. *Лінгвістичні студії*. 2017. Вип. 3. С. 67–69.
8. Чабайовська М. Зауваги до нормативного вживання прикметників у мовленні. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2012. № 7–8. С. 28–33.

Термінологічний мінімум: відносний прикметник, відносно-якісний прикметник, короткий прикметник, нечленний прикметник, членний прикметник, повний прикметник, порядковий прикметник, посесивний прикметник, присвійний прикметник, присвійно-відносний прикметник, якісний прикметник, аналітичні прикметники, звичайний ступінь порівняння, категорія ступенів порівняння, компаратив, морфологізований прикметник, неморфологізований прикметник, м'яка група, найвищий ступінь порівняння, ступені порівняння, суперлатив.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення прикметника як частини мови.
2. Обґрунтуйте, чому прикметник є периферійною частиною мови.
3. Яке загальнокатегоріальне (узагальнене лексичне) значення прикметника?
4. Чи тотожні поняття „ознака” і „ознаковість”?
5. Чи погоджуєтесь ви з концепцією, згідно з якою до класу прикметника віднесені порядкові числівники (*перший, другий...*) та займенники, співвідносні за граматичними ознаками з прикметниками (*мій, якийсь, весь...*)?
6. Назвіть граматичні категорії, властиві прикметнику, охарактеризуйте їх. У чому полягає їх відмінність від іменникових граматичних категорій?
7. Назвіть первинні і вторинні синтаксичні функції прикметника. Проілюструйте на прикладах.

8. Перелічіть основні семантичні групи прикметників (назви кольору, розміру, смаку ...).
9. Які лексико-граматичні розряди (категорії) виділяють у прикметниках? У чому полягає їх різниця від семантичних груп? граматичних категорій?
10. Перелічіть основні семантичні групи якісних прикметників.
11. Назвіть лексичні, словотвірні та граматичні ознаки якісних прикметників.
12. Охарактеризуйте значення відносних прикметників.
13. Назвіть словотвірні та граматичні ознаки відносних прикметників. Які морфонологічні зміни відбуваються при творенні відносних прикметників?
14. Утворіть відносні прикметники за допомогою суфіксів **-ов-** (**-’ов-**) та **-ев-** (**-єв-**) (*ясеновий, життєвий та вишневий, чуттєвий*) і поясніть, від чого залежить вибір того чи іншого суфікса. Наведіть приклади прикметників, які мають паралельні форми, утворені за допомогою суфіксів **-ов-** та **-єв-**.
15. Охарактеризуйте значення присвійних прикметників. Лексеми з яким значенням виступають твірною базою для їх творення?
16. За допомогою яких суфіксів утворюються присвійні прикметники, чим зумовлений вибір того чи іншого суфікса? Чи є різниця у творенні присвійних прикметників від назв осіб та назв тварин, у чому вона полягає? Назвіть морфонологічні зміни, які відбуваються при творенні присвійних прикметників.
17. У чому полягає причина виникнення проміжних лексико-граматичних розрядів: присвійно-відносних, відносно-якісних, присвійно-якісних.
18. Охарактеризуйте перехід присвійних прикметників у відносні. Наведіть приклади.
19. Охарактеризуйте перехід відносних прикметників у якісні. Наведіть приклади.
20. Охарактеризуйте перехід присвійних прикметників у якісні. Наведіть приклади.
21. Охарактеризуйте перехід якісних прикметників у відносні. Наведіть приклади.
22. Якими способами можна передати різну міру якості?
23. Які граматичні форми називаються ступенями порівняння? Які є ступені порівняння?

24. Як утворюється вищий ступінь порівняння? Які йому властиві форми? Які зміни відбуваються при творенні форм за допомогою суфікса *-ш-*? Назвіть суплетивні форми вищого ступеня порівняння. Наведіть приклади паралельних форм у вищому ступені порівняння, чи тотожні вони семантично?
25. Як утворюється найвищий ступінь порівняння? Які форми йому властиві?
26. Назвіть групи якісних прикметників, що не утворюють ступенів порівняння. Чим це зумовлено?
27. За якими ознаками в прикметниках визначають повну (стягнену і нестягнену) та коротку форму? Поясніть історію їх утворення. Наведіть приклади коротких форм іменників, чи всі вони здатні виконувати функцію означення в реченні?
28. На які групи за типом відмінювання поділяються прикметники? У чому полягає особливість відмінювання прикметників з частиною *-лиций*?
29. Охарактеризуйте способи творення прикметників (суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, основоскладання). Проілюструйте на прикладах.
30. Які типи субстантивації прикметників ви знаєте? Наведіть приклади субстантивованих прикметників і утворіть з ними речення.
31. Наведіть приклади прізвищ та географічних назв прикметникового походження і провідмінійте їх.

ВПРАВИ

Вправа 1. *Подані прикметники розподіліть за трьома розрядами: а) якісні; б) відносні; в) присвійні.*

I. Густий ліс, мамина хустка, присадибна ділянка, літній день, легка ноша, міцне слово, ведмежі вушка (рослина), українська мова, риб'ячий жир, перелітні птахи, ковалева жінка, золоте серце, лисяча нора, струнка дівчина, Софійн зошит, зелена сукня, оксамитовий голос, важка металургія, материнська ласка, легка промисловість.

II. Доньчин капелюх, бузкова сорочка, широке поле, сліпий чоловік, вовче лігво, материн наказ, доччине весілля, залізний брукхт, жовта раса, довга дорога, гусячі лапки (рослина), лебедина хода,

Шевченкові твори, сталеві м'язи, лимонний колір, бузковий запах, кришталеве повітря, високі будинки, зелений борщ, глибока річка.

III. Буланий кінь, Петрів двір, петрів батіг (рослина), вовча зграя, молочна імла, молочна каша, орлиний зір, морська пригода, зимовий сад, сонячні промені, дружній сміх, молода дівчина, пташиний галас, сестрина сукня, мишача нора, братів портфель, заячий характер, стара людина, столярня майстерня, столярів інструмент, суддів вирок.

Вправа 2. *Випишіть з тексту відносні (присвійно-відносні) прикметники, класифікуючи їх за значенням:*

- а) відношення до матеріалу, з якого виготовлено річ;*
- б) відношення до предмета, явища;*
- в) відношення до людини, істоти взагалі;*
- г) відношення до місця розташування предмета;*
- д) відношення до часу;*
- е) відношення до дії.*

Визначте у вказаних прикметниках словотворчі засоби.

1. За Богуславом дорога біжить на Медвин, Лисянку і далі на Звенигородку. Благодатний шевченківський край розгортає перед нами свої рамена (*І.Цюпа*). 2. До цього страшного вечора він мав дуже багато любові: і до вірних дівочих очей, що чаїли в собі знаду і чари... (*М. Стельмах*). 3. День розпрозорився, сонце стоїть у зеніті, навіть припікає. І ми зупиняємося коло однієї з придорожніх альтанок, забачивши біля неї криницю з журавлем. Там відпочиває на лавці літній чоловік, певно, колишній солдат, бо на протезі. Одну ногу підібгав у коліні, друга, залізна, – впирається в землю, немовби третій стовпець, що тримає на собі виструганий обапіл. На вицвілому піджаку фронтовика орденські планки (*І. Цюпа*). 4. Двері на балкон були завішені одинарною парчевою шторою, хто вже зна де роздобутою хазяйновитим завгоспом (*Ю. Збанацький*). 5. Він [Данило] любив, коли вдосвіта липень клепає коси, коли серпень цілими днями тиховійно сіяє у рахманну землю зерно й надії і вересень стишував напівсонну пісню джмеля; він любив, як літні вечори бриніли маківками, а осінні – тримали в підволохачених гніздах зорі... Довірливий і вразливий, він бентежно прислухався до чийогось життя, і до плину води, що

жебонить і грає у корінні, і до всієї хліборобської сторони, що трималась на сивому житі і добрих, спокійних орачах (*М. Стельмах*). 6. Монастир був наче велике підприємство з багатьма цехами: церковним, свічковим, вишивальним, хрестиковим і навіть деревообробним (*О. Донченко*). 7. Невисока, приземиста, з потемнілою покрівлею, тільки стіни завжди білі, ніби позичили вони того кольору в березового гаю, що росте неподалік (*І. Цюпа*). 8. Дід говорить, що так співають лебедині крила (*М. Стельмах*). 9. Ще тільки-но проціджувався сизий, як голубине крило, прохолодний весняний досвіток, а мама, повернувшись з дійницею, нахилилася над моїм ліжком: “Синку, вставай гостей зустрічати!” (*В. Скуратівський*). 10. Війт намотав на ноги потрійні онучі, взувся в шкіряні ходаки (*І. Франко*). 11. І птаха не погребувала людською увагою. Під середину літа наш хлів кучматився лелечим гніздом, яке нагадувало перевернуту догори смушкову шапку (*В. Скуратівський*). 12. Лелеки знають, яка доля вготована їм над білими горами, ... усі вони ... народилися у тих далеких зелених краях і мають вертатися щоразу туди, вертатися знов і знов, бо їхнє лелече життя є не що інше, як безупинне повертання до своїх народжень (*П. Загребельний*).

Вправа 3. *Випишіть присвійні прикметники. Укажіть на морфологічні особливості їх творення.*

I. 1. Любив пташиний щебет у саду і в полі. Ластівок любив у клуні, деркачів – у лузі. Плескіт води весняної. І жаб’яче ніжно-курливе кумкання в болоті, як спадала вода весняна (*О. Довженко*). 2. Пронька безпомилково, з першого погляду може відрізнити сорочаче яйце від гавиноного, ластівчине від горобиного (*І. Волошин*). 3. Не вимили біле личко Слізоньки дівочі (*Т. Шевченко*). 4. У небі сонце і весна, І журавлиний крик (*О. Підсуха*). 5. Соловейковий спів навесні Ллється в гаю, в зеленім розмаю... (*Л. Українка*). 6. Петрів батіг примружив сине око (*Л. Талалай*). 7. Як проходили повз Федорчин город, справді спинились і загукали на подругу (*А. Головка*). 8. Собача вірність – це про собаку; собачий характер – це про людину (*М. Полотай*). 9. День був ясний, сонячний та теплий. Починалося бабине літо (*І. Нечуй-Левицький*). 10. Лагідний материн наспів засівав дитячу душу любов’ю до людей, до природи, до усього живого (*В. Скуратівський*).

II. 1. Удовина хата пахла всяким зіллям, не тільки влітку та восени, а й взимку (*І. Цюпа*). 2. Я беру з татових рук полив'яний глек, стернями виходжу на дорогу, а далі житами, та пшеницями, та вівсами біжу на долинку... (*М. Стельмах*). 3. Ніяку хату так не любили бусли, як дідову (*Г. Кримчук*). 4. Злетілися сини-соколи, Чумака старого діти, на клич батьків. Запізнилися, та шлях був далекий. Одначе жоден не переступив через волю батьківську. Так, наче визбирало їх материне серце по світах та й звело докупи (*І. Багрянний*). 5. Максимову душу завжди зворушували слова цього рядка вірша до самої глибини (*І. Багрянний*). 6. Матері... Вони мудро й терпеливо зносять те, що їх витісняють з синівських і доччиних сердець обранці й обраниці, спочатку кохані, потім дружини і чоловіки (*О. Сизоненко*). 7. У невеличкій осельці від рання й до пізніх сутінок щебетало дитяче різноголосся, бо, як велося за давнім звичаєм, діточок своїх звозили до теплого бабусино-дідусевого кубельця (*В. Скуратівський*). 8. Сергій же як молодий господар, в обов'язок якого входило турбуватися за своїх гостей, не обійшов свою увагою і Кузя: у своїх далеких родичів по материній лінії дістав кулик тютюнового бадилля, змішав його із сухим потертим листям та й поставив в коритечку біля дверей (*Г. Тютюнник*). 9. Десь тихо, не видимі окові, подзвонюють журавлі, чистим струменем спадає згори жайворова пісня (*І. Цюпа*). 10. Під спів неньчиної пісні виростали композитори і поети, хлібороби і захисники рідної землі, філософи та мудреці, просто люди (*В. Скуратівський*).

Вправа 4. *Перепишіть, вживаючи прикметники, подані в дужках, у зазначеній ступеневій формі, у відповідних формах роду, числа та відмінка.*

1. Нема в світі (гарний – проста форма вищого) одежини, як наша проста свита (*П. Куліш*). 2. Хто спиняє розвій вільної думки, хто вбиває життя душі, той не (малий – проста форма вищого) проступник від того, що відбирає тілесне життя (*У. Кравченко*). 3. Навіть (прогресивний – складена форма найвищого) партія – це змова проти нації (*Д. Галіфакс*). 4. Як не дивно, (стійкий – складена форма найвищого), незмінні переконання – (поверхневий – складена форма найвищого). Глибокі переконання завжди гнучкі (*Л. Толстой*). 5. Все має свій досвіток. У цієї криниці світанок теж, безумовно, був. (Сивий – проста форма вищого) од туману, (далекий – проста форма вищого) од зорі. Може, вона (древній – проста форма найвищого) і (живучий –

проста форма найвищого) криниця на всій нашій грішній землі, яка щомиті щось втрачає й не встигає ні помічати того, ні журитися (*К. Мотрич*). 6. (Великий – проста форма найвищого) невігласом виявляється той, хто вважає, що знає все (*М. Наваррська*). 7. Лише (дикий – складена форма найвищого) варварство, (підлий – проста форма найвищого) зиск, абсолютно тупе марнославство могли вигадати догму про вічні пекельні муки (*П. - А. Гольбах*). 8. Чим (широкий – проста форма вищого) своєю діяльністю людина, тим далі після її смерті шириться пам'ять про неї. Чим (ясний – проста форма вищого) своєю моральністю й (правдивий – проста форма вищого) голос творця, тим (чистий – проста форма вищого) і (звучний – проста форма вищого) стає цей голос з часом у віках (*П. Тичина*). 9. Переконання є (страшний – складена форма вищого) ворогами істини, ніж брехня (*Ф. Ніцше*). 10. Недарма ж мовиться, що травнева роса (гарний – проста форма вищого ступеня порівняння) од вівса (*М. Ткаченко*).

Вправа 5. *Впишіть якісні прикметники, які не можуть утворювати ступенів порівняння, класифікуючи їх за значенням:*

- а) назви абсолютних ознак, що не виявляються більшою або меншою мірою;*
- б) назви масті тварин;*
- в) назви кольорів, утворені від іменників відносно недавно;*
- г) прикметники, у яких інтенсивність вияву ознаки має словотворче вираження за допомогою суфіксів або префіксів;*
- г) складні прикметники;*
- д) віддієслівні прикметники з префіксом **не-**.*

I. Вузкий, жонатий, чорний, пурпуровий, кисло-солодкий, холодний, недоторканний, тонкуватий, сердитий, буланій, кислий, смарагдовий, важкий, босий, нездоланний, зозулястий, ясний, колоподібний, голий, мурий, бордовий, лагідний, невпинний, вороний, німий, шоколадний, жовтавий, пречудовий, теплий, салатовий, гнідий, надлишковий, розумний, задовгий, великий, мертвий, ультрамодний.

II. Маленький, рішучий, зелененький, добрий, тонюсінький, твердий, чистісінький, гіркувато-солоний, широкий, косий, цеглястий, нескінченний, червоний, гіркий, величезний, червоно-білий, настирливий, змієвидний, білобокий, дзвінкий, сліпий, високочолий,

невихований, живий, невідступний, смачний, попелястий, худий, круглий, багатющий, пахучий, невмирущий, чалий, непохитний; заміжня, тихий, архіважливий.

III. Гострий, щасливий, буланий, лисий, ріднесенький, солодкий, бузковий, сміливий, світло-рожевий, кофейний, кулястий, синій, білявий, далекий, широченний, пречудовий, добрий, вороний, невблаганний, холостий, злющий, ультралівий, високий, червонуватий, сердитий, архіскладний, гарний, довжелезний, слабкий, малиновий, жовтавий, німий, вузький, гнідий, янтарний, сильний, кривий.

Вправа 6. *Провідмініайте вказані прикметники.*

I. Блідолиций, довговія, самотній, самотній, короткошій.

II. Дружній, блідолиця, дружна, безкрай, блідолиці.

Вправа 7. *Від поданих іменників утворіть відносні прикметники. Поясніть морфологічні явища, які відбуваються у процесі творення прикметників. Підкресліть винятки.*

I. Абхазія, ацтеки, Баку, Буг, герцог, Владивосток, Гринвіч, Золотоноша, Кагарлик, латиш, Ладога, Туреччина, Ла-Манш, Перемишль, солдат, Камчатка, парубок, серце, тунгус, Онега.

II. Агент, Бахмач, Бангкок, Великі Луки, Волга, грек, Дамаск, Дакка, Карабах, Мекка, чуваш, Прага, Страсбург, узбек, тюрки, Овруч, Харків, Кавказ, Золотоноша, чумак.

III. Аляска, боягуз, баски, Ветлуга, волох, Гамбург, дошка, інтелігент, казах, Нью-Йорк, товариш, Рига, чех, Цюрих, Запоріжжя, Острог, Киргизія, Кабарда, Ялта, Хмільник.

ТЕСТОВИЙ БЛОК

1. У якому рядку всі прикметники вжиті з відносним значенням?

А смугаста зебра, вдалиний день, чорне волосся, срібна прикраса

Б українська земля, прозоре повітря, ведмежа шкура, легка промисловість

В орлиний погляд, гіркий час, дерев'яна бочка, плавильний цех

Г вчорашній день, чавунний казан, лікувальний заклад, подвійний удар

2. Яку синтаксичну роль виконує прикметник у реченні *Славен світ митцями й ковалями* (М. Рильський)?

- А підмет
- Б узгоджене означення
- В неузгоджене означення
- Г іменна частина складеного присудка

3. У якому рядку допущено помилку під час утворення присвійних прикметників?

- А Іллів, Савин, материн, Ольжин, Олегів
- Б Лесів, Маріїн, Шевченків, свекрушин, суддів
- В братів, Василів, Миколів, мамин, Софіїн
- Г Лесин, Андріїв, свекрів, Даринин, Галинчин

4. У якому рядку всі прикметники подано в повній нестягненій формі?

- А колишнього, голубою, творче, мужню, радісні
- Б батьків, зелен, повен, повинен, рад
- В сивую, молодії, веселеє, добрая, мужня
- Г блакитну, повная, справжнєє, довговія, пахучії

5. У якому рядку всі прикметники належать до м'якої групи?

- А ранні, мужні, самотні, пізні, дорожні
- Б зворотні, сині, дружні, справжні, кутні
- В заможні, природні, братні, спідні, самітні
- Г художні, осінні, білолиці, трикутні, крайні

6. У якому рядку всі прикметники утворюють форми ступенів порівняння?

- А сумний, зелений, вузький, крижаний, солодкий
- Б жадібний, здоровий, симетричний, гіркий, талановитий
- В радісний, голосний, бадьорий, теплий, жвавий
- Г широкий, темний, мудрий, здоровенний, старий

7. Укажіть варіант, у якому в усіх словосполученнях якісні прикметники вжито у значенні відносних:

А Велика Ведмедиця, холодний вітер, батьківська порада, чарівний голос

Б чорна металургія, хлопчачий голос, бадьорий настрій, липовий цвіт

В Далекий Схід, Жовте море, старший сержант, важка індустрія

Г собачий холод, собача зграя, легка промисловість, дружній потиск

8. Скільки прикметників вжито в наведеному реченні? *Легкі теплової лоскочуть покрите бронзовою смагою лице, й фіалкові васильки кивають тобі з узбіччя шляху як давньому знайомому, і перепели в нескошених житах ніби запрошують до степових криниць (І. Цюпа)?*

А чотири

Б сім

В шість

Г вісім

9. Скільки відносних прикметників використано в наведеному реченні? *Промінь ласкавого червеного сонця упав на, м'яку морську хвилюю, поповз по золотавому піску, зазирнув у вікна артемівських корпусів (З газети)?*

А три

Б чотири

В п'ять

Г шість

10. Відшукайте варіант, у якому всі якісні прикметники не можуть мати ступенів порівняння

А теплий, голосистий, блискучий, лагідний

Б широченний, хитрючий, чорноокий, білісінький

В ультрачервоний, босий, низький, багатий

Г німий, далекий, солодкий, здоровий

11. Хто є автором праці «Прикметник в українській мові» (К. : Наукова думка, 1978)

- А Іван Матвіяс
- Б Марія Плющ
- В Іван Вихованець
- Г Арнольд Грищенко

12. До яких частин мови належить прикметник?

- А центральних
- Б периферійних
- В незмінних
- Г службових

13. Яке твердження є НЕправильним?

- А якісний прикметник – прикметник, що виражає якість, властивість предмета безвідносно до інших предметів із різним ступенем інтенсивності
- Б суперлатив – те саме, що найвищий ступінь порівняння
- В присвійно-відносний прикметник – прикметник, що поєднує в собі значення відносних і присвійних прикметників
- Г найвищий ступінь порівняння – одна з трьох грамем категорії ступенів порівняння прикметників (прислівників), яка вказує на вищий ступінь вияву якості предмета порівняно з іншими предметами

14. У якому рядку до складу всіх словосполучень входять відносні прикметники?

- А золотий перстень, спортивні досягнення, олімпійський чемпіон, український прапор, морфологічний аналіз
- Б сільський пейзаж, паперовий змій, морський вокзал, запашна кава, гаряча вода
- В сімейна передача, дитячий одяг, чисте повітря, цегляний будинок, лікувальний заклад
- Г трав'яний дух, пташина пісня, придорожній бур'ян, козацький звичай, солодкий сон

15. З'ясуйте, у якому рядку наведено ТІЛЬКИ ТІ прикметники, від яких НЕможливо утворити ступені порівняння:

А лагідний, стійкий, малуватий, бордовий, червонючий

Б вороний, заширокий, русявий, архіважливий, добрий

В лисий, чалий, надпотужний, порожній, премудрий

Г надвисокий, солодкий, добренький, чудовий, м'який

16. У якому рядку всі прикметники вжито у формі ступенів порівняння?

А менший, м'якенький, кращий від усіх, сіріший, щонайважчий, найбільш кмітливий

Б білуватий, мовчазніший, більш детальний, щонайсолодший

В ліпший, якнайглибший, найменш вдалий, більш прогресивний, яскравіший від усіх

Г багатший, задовгий, дуже повільний, кисліший за усе, помітніший

17. У якому рядку допущено помилку (-ки) в правописі прикметників?

А Петрів, Асин, блідолицьому, довговійої, нижчий

Б Зоїна, Валіна, блідолицього, короткошийою, вужчий

В скрипалів, Олин, блідолицим, довговійої, кращий

Г Пушкінові, Улянин, блідолицьою, короткошийого, важчий

18. У якому рядку наведено правильні граматичні характеристики виділеного прикметника Найвища наука в світі – мудрість, а найвища мудрість – бути добрим (Г. Тютюнник)?

А якісний, проста форма вищого ступеня порівняння, повна стягнена форма, жіночий рід, однина, називний відмінок, тверда група, означення

Б якісний, проста форма найвищого ступеня порівняння, повна нестягнена форма, жіночий рід, однина, називний відмінок, тверда група, означення

В якісний, проста форма найвищого ступеня порівняння, повна стягнена форма, жіночий рід, однина, називний відмінок, мішана група, означення

Г якісний, проста форма найвищого ступеня порівняння, повна стягнена форма, жіночий рід, однина, називний відмінок, тверда група, означення

19. У якому рядку зазначені тільки ті іменники, присвійні прикметники від яких утворюються за допомогою суфікса -ин (-ін)?

А суддя, Мелашка, мачуха, жінка, Ольга

Б Микола, свекруха, сестра, сваха, донька

В Микита, Ілля, Солоха, тітка, внучка

Г Данило, подружка, вчителька, Оксана, лялька

20. У якому рядку наведено правильні граматичні характеристики виділеного прикметника *Давно відчуваю, що не можу лишатися спокійним, коли бачу на скошеному осінньому полі скирти свіжої соломи* (М. Кравчук)?

А відносний, не утворює ступенів порівняння, повна форма, середній рід, однина, давальний відмінок, м'яка група, означення

Б відносний, не утворює ступенів порівняння, повна форма, середній рід, однина, місцевий відмінок, мішана група, означення

В відносний, не утворює ступенів порівняння, повна форма, середній рід, однина, місцевий відмінок, м'яка група, означення

Г якісний, не утворює ступенів порівняння, повна форма, середній рід, однина, місцевий відмінок, м'яка група, означення

21. У якому варіанті при утворенні вищого ступеня порівняння у всіх прикметників відбуваються звукові зміни приголосних основи *з, ж, з* у сполученні з суфіксом -ш-

А дужий, сухий, різкий, старий, товстий, вологий

Б тяжкий, легкий, стрункий, мудрий, ковзкий

В високий, довгий, сирий, тугий, ворожий

Г низький, близький, дорогий, вузький, важкий

22. У якому варіанті всі прикметники належать до твердої групи

- А бідолашні, безробітні, всесвітні, винні, народні
- Б гіркі, глухі, довічні, нянині, природні
- В майстерні, куці, самотні, путні, дощані
- Г Галинині, шевцеві, хатні, тотожні, зворотні

23. У якому варіанті допущено помилку у вживанні форм ступенів порівняння

- А Кімната після ремонту стала більш затишною.
- Б Сьогоднішній матч був ще більш цікавішим, ніж учорашній.
- В Тим часом у південній півкулі, навпаки, Сонце піднімається вище, ночі стають коротшими.
- Г Що не робиться, то все на краще життя.

24. У якому варіанті допущено помилку у вживанні форм ступенів порівняння

- А Стаж його роботи на підприємстві не більше чотирьох років.
- Б Алюміній більш поширений у природі, ніж залізо.
- В Текст телефонограми має бути не більшим, ніж п'ятдесят слів.
- Г Цікавішої книги годі й шукати.

25. У якому варіанті усі наведені прикметники мають паралельні форми з суфіксом -ов-

- А вічевий, ківшевий, вишневий, взірцевий
- Б лицевий, глянцевий, яблуневий, борщевий
- В життєвий, дієвий, грошевий, взуттєвий
- Г миттєвий, радієвий, плюшевий, магнієвий

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИКМЕТНИКА

1. Аналізоване слово з тексту, частиномовна належність.
2. Початкова форма (називний відмінок, чоловічий рід, однина).
3. Розряд за значенням: якісний, відносний, присвійний; якщо перехід, то зазначити.

4. Ступінь порівняння (для якісних): а) звичайний (нульовий), вищий, найвищий (якщо прикметник не утворює ступенів, пояснити чому); б) форма (проста чи складена); в) як утворюється (за допомогою яких слів, суфікса, префікса, суплетивна).
5. Форма за закінченням: повна стягнена, повна нестягнена, коротка.
6. Рід, засоби вираження.
7. Число, засоби вираження.
8. Відмінок: а) на яке питання відповідає; б) флексія.
9. Група: тверда, м'яка, „мішана” (на *-лиций*).
10. Спрощений морфемний аналіз (схема).
11. Спрощений словотвірний аналіз.
12. З яким словом пов'язаний, виступає головним чи залежним компонентом?
13. Синтаксична роль у реченні.
14. Вимова слова (запис у фонетичній транскрипції).
15. Правопис (орфограма).

З літечка в осінь паром відпливає старенький (Т. Севернюк).

1. *Старенький* – прикметник.
2. Початкова форма – *старенький*.
3. Якісний.
4. Не утворює ступенів порівняння, оскільки вказує на ступінь вияву ознаки словотворчим суфіксом *-еньк-*.
5. Повна стягнена форма.
6. Чоловічий рід: засіб вираження – флексія *-ий*.
7. Однина: засіб вираження – закінчення *-ий*.
8. Називний відмінок: а) відповідає на питання *який?* б) флексія *-ий*.
9. Тверда група.
10. Пов'язаний з іменником *паром* зв'язком узгодження, виступає залежним компонентом.
11. Означення.
12. *Стар/ень/кий*.
13. *Старенький* ← старий – суфіксальний спосіб творення.
14. [*стар'ён'киї*]
15. Орфограма: м'який знак (м'який знак пишемо у суфіксі *-еньк-*).

Виконайте повний морфологічний розбір виділених слів за наведеними схемами та зразками.

ВАРІАНТ 1

1. *Веселе* колись село чомусь тепер мені, старому, здавалось темним і німим (Т. Шевченко). **2.** І *вишневі* сади стоять мрійні, білим плесом у нагрітому степу, іде дощ краплистий, збиваючи легенький пил і паруючи, діти, замурзані й голодні, бігають під дощем: “Дощику, дощику! Зварю тобі борщику в новенькому горщику, поставлю на дубочку, дубочок схитнувся, а дощик линувся” (Ю. Яновський). **3.** Занімілими очима дивилась Устина на землю, на руїни *пташиних* осель, і їй здавалось, що це руйнується гніздо її дітей (М. Стельмах). **4.** Я вже спішу страждати і любити – Весна моя плодами заважніла... *Благословен*, хто може не спішити, Доки хода і воля не змужніла (М. Вінграновський). **5.** Я обіцяв своїм друзям бабине літо – і воно прийшло. Це приємно, коли стається те, в чому запевняв інших. Наше місто змінилося: воно вкотре переживає найкращу, *найпишнішу* для себе пору року (І. Ципердюк).

ВАРІАНТ 2

1. Пора була весняна, *ранішнє* сонце так любо світило, не пекло, а гріло; поля зеленіли, як рута... (Панас Мирний). **2.** Та самотньому мені, здається, кращого немає нічого в Бога, як Дніпро та наша *славная* країна... (Т. Шевченко). **3.** І ввік *безсмертен* рух нескінченної спіралі (Б. Олійник). **4.** Адже пам'ять живих – це продовження життя тих, хто переступив поріг Вічності. Вогонь пам'яті *вищий* від усіх обелісків. Бо то вогонь Серця (З газети). **5.** *Данилкова* мати, хоч і бідна господиня, що й кози в дворі не має, а й вона той двір обмете й обміє, і хату обмережить цяточками й рожами, коло печі цілісінький день товчеться, і нема ні в кого на селі такого хисту прикрасити піч (Ю. Яновський).

ВАРІАНТ 3

1. Стоїть на землі Мати, вища і *святіша* від усіх богинь (Я. Гоян). **2.** Думається батькові, чи то часом не син пролетів та й розписався тасьмою в небі над рідним *вранішнім* степом (О. Гончар). **3.** Чи не

славен наш край людьми! (К. Гордієнко). 4. Знову вона мовби вгадала *Отавині* думки і ще раз – вже вкотре – здивувала його своєю проникливістю (П. Загребельний). 5. Данилко заплющував очі перед таким *височезним* світом, коло такого старезного прадіда, що йде собі й підспівує старих пісень і повідає Данилкові казки й приказки, як зветься кожна трава і яка квітка на яку користь (Ю. Яновський).

ВАРІАНТ 4

1. Не *мени характерним* для осені б опадання листя з дерев і чагарників. Це явище не можна пояснити лише настанням холодів, як це дехто вважає. Якщо пересадити якесь деревце в кімнату чи оранжерею, де температура не знижується, воно все одно скине листя (Б. Заверуха). 2. Буває март за всі місяці *варт* (Народна мудрість). 3. Прийшла зима *лютая*: стужа, холод, голод (З української казки). 4. Голос *прадідів* був урочистий і потойбічний, вони пішли од моря й заглибилися в степ, лощинками ще легка пара підносилася з трав, степовий великий птах ширяв попід небом, ні вітерцю, ні мови, і ось ніби на найвище вийшли місце (Ю. Яновський). 5. Хто хоч раз почує, ніколи не забуде ту *вранішню* пісню гудків, їхню органну музику величаву, коли, здається, все Задніпров'я, зливається в єдину симфонію, у якій, проте, жоден з гудків не губиться, кожен співає на свій лад, кличе людей до заводських закурених брам... (О. Гончар).

ВАРІАНТ 5

1. *Холоднувате* свіже повітря старого дому підсвіжило мої нерви (І. Нечуй-Левицький). 2. Пізно відцвітають петрові батоги, перстач, *гусячі* лапки, деякі волошки, гвоздики, пижмо, свербіжниця та інші. По вогких місцях доцвітає череда, або “дідові воші”. Така назва череді дана за те, що її плоди з гачками дуже чіпляються до одержі та шерсті тварин (Б. Заверуха). 3. Навесні, а може, влітку знов знайду вікно *вечірнє*, де колись в зимовий вечір ти привиділась мені (Є. Гуцало). 4. Темний ліс *повен* слуху, Що посватав комар муху, Муха дала рідні знати, Що ся має відбувати (Українська пісня). 5. Узнала про це мати не з дорогих *синових* листів (він за весь час тільки одного написав), а з ілюстрованих журналів (Микола Хвильовий).

ВАРІАНТ 6

1. Димлять росою **срібні** спориші (Л. Костенко). 2. Той дикий степ був полем бою на гранях багатьох епох, і це не заважало **переконській** рівнині пишно зацвітати щовесни і вигоряти на літо, мокнути восени і замерзати на зиму (Ю. Яновський). 3. Я лягаю на землю, притуляюся вухом до того місця, під яким **повинен** вилежуватись борсук з борсученятами (М. Стельмах). 4. Нема нічого **вищого** на світі, Як мудра єдність неподібних душ... (Д. Павличко). 5. Раптом моє серце тенькнуло опустилось трохи вниз і радісно завмерло невдалік від отруйного стебла **воронячого** ока стоять два близнюки-червоноголовці (М. Стельмах).

ВАРІАНТ 7

1. Ворона, що заграє з беркутом, співає свою **лебедину** пісню (Народна творчість). 2. Найвища наука в житті – мудрість, а **найвища** мудрість – бути добрим (Г. Тютюнник). 3. Хтось із **грецьких** філософів, не пам'ятаю, висловив думку, що набагато краще втрутитися в суперечку ворогів, ніж друзів, бо опісля один із друзів стає тобі ворогом, а один із ворогів – другом (Р. Іваничук). 4. Надія і Богдан виходять з млина, і тут, біля обкипілого шумовинням колеса, парубок відчув, що **Надійчині** коси так само пахнуть лугом, як пахли колись Яринині (М. Стельмах). 5. Гаю, гаю, **зелен** розмаю, Любив дівчину, сам добре знаю (Українська пісня).

ВАРІАНТ 8

1. Бо красен труд, хоч **рясен** піт, бо жита дух медовий життя несе у людський світ і людські родить мови (М. Рильський). 2. Тигри. Страшне божество, смугасте шкірою, а ще **смугастіше** репутацією. Всемогутній “Амба”, славніший за самого Арсеньєва і екзотичніший за все на світі (Іван Багряний). 3. Я лягаю на землю біля кринички, набираю повний глек води, ставлю його в траву, а сам придивляюсь до неба, до води, до **павиних** вічок, що зацвіли в струмку, і думаю: чи спроста, чи не спроста послав мене тато на долинку? (М. Стельмах). 4. Злетілися сини-соколи, Чумака старого діти, на клич батьків. Запізнилися, та шлях був далекий. Одначе жоден не переступив через волю батьківську. Так, наче визбирало їх **материне** серце по світах та

й звело до купи (*Іван Багряний*). **5.** Та в душі, як день слабий і сірий, Прокидалась втіха *блідоліця*, Щоб навчать її своєї віри: У житті нічому не молиться (*Олена Теліга*).

ВАРІАНТ 9

1. *Іларіонове* “Слово...” засвідчило, що в його особі Русь мала видатного філософа й письменника (*М. Слабошпицький*). **2.** Ой по горах, по долинах, По козацьких у країнах *Сив* голубонько літає, Собі пароньки шукає (*Українська пісня*). **3.** *Височенна*, чотириярусна тайга, буйна й непролазна, як африканський ліс, стояла навколо зачарована (*Іван Багряний*). **4.** І тільки тоді зрозумів Євдоким, наскільки кращою і *дорожчою* стала йому дівчина і що зустрічі з нею були не простими вечорами, а найбільшим святом його юності (*М. Стельмах*). **5.** Парубок мимоволі переводить погляд на схід, і там справді млиновим колесом викочується з-за лісів важкий *міднолиций* місяць (*М. Стельмах*).

ВАРІАНТ 10

1. Рідна мова – найбільша духовна коштовність, у якій народ звеличує себе, якою являє світові *найцінніші* набутки свого серця і мудрості, передає з покоління в покоління досвід, культуру і життєдайні традиції (*І. Вихованець*). **2.** Тим більше її гнівило, коли хто-небудь необережно збирав на городі *картоплиний* цвіт, коли хтось зривав цибулю із стрілкою, яка згодом могла б дати насіння, коли хтось виривав усю стеблину кропу, замість нащипати дрібного листя (*Є. Гуцало*). **3.** Не варт він [панич] слова путнього, не *варт* того, щоб ради його [нього] ми сьогодні, як дурні, цілий день бігали, нишпорили! (*Панас Мирний*). **4.** Біля Байкалу вони купували омулі... Не менш давні і не *менш легендарні* омулі, що стали однією з перлин всеросійських гордощів і що купувати їх тут стало священною традицією (*Іван Багряний*). **5.** Доле моя Україно, де твоя воля орлина, гордість твоя *соколина*, мова твоя солов'їна? (*Б. Старчевський*).

ТЕМА 4

ЧИСЛІВНИК

1. Значення числівника як частини мови, морфологічні особливості числівника, синтаксичні особливості числівника.
2. Розряди числівників за значенням: порядкові та кількісні (означено-кількісні: а) власне-кількісні; б) дробові; в) збірні і неозначено-кількісні).
3. Структурні розряди числівників (прості, складні, складені).
4. Відмінювання числівників.
5. Зв'язок числівників з іменниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х.* Числівник української мови. Київ : Наук. думка, 1980. 242 с.
2. *Герасимчук В.* Числівник у фразеологічних зворотах. *Дивослово*. 2012. № 5. С. 38–43.
3. *Вихованець І. Р.* Не-частиномовний характер так званих службових слів, числівника і вигуків. *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ, 1988. С. 23–40.
4. *Доценко О.* Число – числівник – цифра. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2012. № 9. С. 5–9.
5. *Івченко М. П.* Числівники української мови. Київ : Вид-во КДУ, 1955. 144 с.
6. *Косенко К.* Формально-синтаксичні кореляти предикатів кількості в українській мові. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 58–66.
7. *Лукінова Т. Б.* Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ : Наук. думка, 2000. 370 с.
8. *Фаріон І. Д.* Граматичні норми числівника. *Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова* : монографія. Вид. 2-ге, доп. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. С. 229–232.
9. *Шевельов Ю.* З проблематики формування українського числівника як частини мови. *Третій Міжнародний конгрес україністів*. Харків, 1996. С. 94–98.

Термінологічний мінімум: власне-кількісний числівник, дробовий

числівник, збірний числівник, кількісний числівник, неозначено-кількісний числівник, означено-кількісний числівник, порядковий прислівник, числівник, числівниковий займенник. простий числівник, складний числівник, складений числівник.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення числівника як частини мови.
2. Обґрунтуйте, у чому полягає специфіка числівника як частини мови. Які ви знаєте інші погляди щодо трактування числівника в межах лексико-граматичних класів слів, хто їх автор?
3. Яке загальнокатегоріальне (узагальнене лексичне) значення числівника?
4. Які ознаки відрізняють числівники від інших частин мови (іменників, прикметників, прислівників, дієслів), що містять сему “кількість” (*двійка, десяток, потрійний, вчетверо, подвоїти...*)? Обґрунтуйте за допомогою прикладів.
5. Чи тотожні поняття „нумеративність” і „квантитативність”, якщо ні, то в чому полягає різниця?
6. Чи погоджуєтеся ви з думкою, згідно з якою до класу числівника відносять займенникові слова (*скільки, стільки, скількись...*) та водночас не зараховують порядкові числівники (*перший, другий...*)? Обґрунтуйте.
7. На базі яких частин мови сформований числівник? Чи поповнюється він новими одиницями і тепер?
8. Назвіть граматичні категорії, властиві числівнику, охарактеризуйте їх. У чому полягає їх відмінність від іменникових та прикметникових граматичних категорій?
9. У чому полягає відмінність між граматичними ознаками числівників *один і п'ять, дві і десять, три і кільканадцять, півтора і декілька, п'ять і мільйон, троє і багато*?
10. Назвіть синтаксичні функції числівника. Чи залежить синтаксична функція числівника від його семантики (називання абстрактно-математичного числа чи кількості)? Проілюструйте на прикладах.
11. На які групи за значенням поділяються числівники? Чому кількісні числівники поділяємо на підгрупи?

12. Охарактеризуйте власне кількісні числівники. Чи змінювались назви одиниць вищого розряду? Якщо вживали інші лексеми, то назвіть давньоруські відповідники 10 000, 100 000 тощо.
13. Охарактеризуйте збірні числівники. Які власне кількісні числівники є базою творення збірних? Назвіть збірні числівники, які не утворені за допомогою формантів *-er(o) та -ой(e)*.
14. Чи утворюють збірні числівники відповідні здрібніло-пестливі форми? Якщо так, то наведіть приклади?
15. Які значення виражають числівники *обидва, обидві, обоє*? Охарактеризуйте їх сполучуваність з іменниками.
16. З якими групами іменників поєднуються збірні числівники? Чи нормативними є такі конструкції *двоє жінок, троє столів, двадцять двоє чоловіків, семеро ложок* тощо.
17. Охарактеризуйте дробові числівники. Як вони утворюються, що позначає чисельник, а що – знаменник у дробовому числівнику?
18. Які сполуки дробових числівників називають мішаними?
19. У яких числівниках іменники *половина, третина, чверть* нейтралізують іменникові ознаки і, набуваючи ознак числівника, стають елементами складених числівників?
20. Назвіть прості та складні лексеми, які належать до розряду дробових числівників?
21. Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що у словах *пів'яблука, півгодини, півхлібини, півогірка* та подібних частина **пів** виступає числівником, а не компонентом складного слова і в підготовленому проекті найновішої редакції українського правопису пропонується писати окремо?
22. За якими ознаками розрізняються лексеми *півмісяця, півдоби, пів'юрти* та *півмісяць, півострів, півпальто*?
23. Як узгоджуються з іменниками числівники *півтора, півтори, півтораста*?
24. Які числівники називаємо неозначено-кількісними? Наведіть приклади.
25. Які частини мови здатні вживатися у функції неозначено-кількісних числівників? Проілюструйте.
26. Наведіть приклади неозначено-кількісних числівників, що називають: а) малу кількість; б) велику кількість; в) дуже велику кількість.
27. На які групи за структурно-морфологічними особливостями (будовою) поділяються числівники?

28. Які числівники називаємо простими? Перерахуйте, які назви чисел належать до простих.
29. Які числівники називаємо складними? Перерахуйте, які назви чисел належать до складних.
30. Які числівники називаємо складеними? Перерахуйте, які назви чисел належать до складених.
31. Чи погоджуєтесь ви з твердженням, згідно з яким числівники з елементами *-надцять*, *-дцять* належать до простих, оскільки ці компоненти набули функції суфіксальних морфем унаслідок фонетичних і морфемних трансформацій? Поясніть утворення числівників з вказаними елементами.
32. Як відмінюються числівники *один, одна, одне, одні*?
33. Провідмінійте числівники *два (дві), обидва (обидві)*.
34. Провідмінійте числівники *три, чотири*.
35. Як відмінюються числівники від *п'яти* до *десяти*?
36. Як відмінюються числівники на *-дцять* і *-десять*?
37. Як відмінюються числівники на позначення сотень?
38. Як відмінюються числівники *сорок, дев'яносто* і *сто*?
39. Як відмінюються числівники *тисяча, мільйон, мільярд, нуль*?
40. Які особливості відмінювання складених числівників?
41. Як відмінюються числівники *кілька, декілька, багато, небагато, кільканадцять*?
42. Як відмінюються збірні числівники?
43. Які особливості відмінювання дробових числівників?
44. Які особливості відмінювання порядкових числівників?
45. Назвіть особливості сполучення числівника *один (одна, одне, одні)* з іменниками?
46. Яких відмінкових та родових форм іменника вимагають числівники *два і дві?, обидва і обидві?, півтора і півтори?*
47. З якими відмінковими та числовими формами іменників узгоджуються числівники *два, три, чотири*? З якими іменниками ці числівники не сполучаються?
48. З якими формами іменників вживаються числівники від *п'яти* і далі?
49. Яких форм іменника вимагають дробові числівники?
50. Як узгоджуються з іменниками порядкові числівники?
51. Яких форм набувають числівники як компоненти складних прикметників?

ВПРАВИ

Вправа 1. Запишіть слова в дві колонки: а) числівники; б) інші частини мови з кількісним значенням.

I. Два, двійка, подвоїти, двотисячний, двоповерховий, двоє, вдвоє, двійко, надвоє, двічі, дванадцять, дванадцятий, дванадцятиповерховий, другий, одна друга, двійка, пара, половина, подвоєння, обидва, двійник, двозначний, двадцятий, двадцять один, по-друге.

II. Чотири, чверть, четверо, учетверо, четвірка, четвертий, четвірко, три четвертих, четвертина, чотиризначний, сорок чотири, чверть, одна четверта, четвертувати, чотиритисячний, начетверо, четвертак, по-четверте, чотириста, чотирнадцять.

III. Сто, сотня, половина, одна друга, десятка, десятирічний, десяток, одна десята, півтори, обидва, вдесяте, десятеро, вдесятеро, десятий, десятина, сто десять, подесятерити, півтораєста, обоє, сотка.

Вправа 2. З поданих речень виписіть числівники, розподіливши їх за розрядами: а) власне кількісні; б) дробові; в) збірні; г) неозначено-кількісні; ґ) порядкові. Визначте рід, число, відмінок у числівниках.

I. 1. У кожному році два Юр'ї, і обидва дурні: один голодний, а другий холодний (*Народна мудрість*). 2. Перед ним... відчайдушно танцювало двійко циганчат: хлопчик і дівчинка (*О. Олесь*). 3. Якщо на Мокіїв день паде дощ, то буде сорок днів падать (*Народна мудрість*). 4. Свято Вознесіння відзначають на сороковий день після Великодня, і воно має збігатися з четвергом; У цей час з обійстя доносяться веселі погуки. Біля вуличного вікна кілька дужих хлопчачих басів заспівали: "Ой чи є, чи нема пан господар вдома" (*В. Скуратівський*). 5. Треба добре дбати, аби не купувати: сіно до одного Юрія, а хліб – до другого Юрія (*Народна мудрість*). 6. Система частин мови не жорстка. По-перше, є гібридні слова, які поєднують ознаки декількох частин мови; по-друге, має місце перехід слів з однієї частини мови до іншої. [...] Не було колись і числівників. Для позначення кількості використовували імена-еталони. Число п'ять, наприклад, у багатьох мовах позначалося словом, яке називало руку (малося на увазі п'ять пальців). Ще й тепер

чукотське мынгыткен “десять” буквально означає “дві руки”, а ескімоське югинак “двадцять” – “вся людина” (дві руки і дві ноги, тобто двадцять пальців) (*М. Кочерган*). 7. У червні перша ягідка в роток, а друга в козубок (*Народна мудрість*). 8. П. Білецький-Носенко прагнув розширити функції української мови до літературної. Підтримуючи ідею видання “Українського журналу”, він зазначав: “...якщо декілька його сторінок будуть присвячені для задоволення мільйонів жителів родючої України (на малоросійській мові) від гір Карпатських до Тихого Дону”, то цей журнал досягне своєї мети, аби українська мова цілком задовольнила потреби літератури (*І. Фаріон*). 9. Якщо на Бориса і Гліба багато хрущів – урожай на просо (*Народна мудрість*). 10. Вона робила найтяжчу роботу, спочатку жіночу, а після смерті Карпа й чоловічу. На доброму житі нажинала півтори копи (*М. Стельмах*). 11. Від Миколи до літа дванадцять приморозків (*Народна мудрість*). 12. Був собі дід та баба. З давнього давна, у гаї над ставом, Удвох собі на хуторі жили, Як діточок двоє, – усюди обоє (*Т. Шевченко*).

II. У цьому плані [типологічної класифікації мов – І. Д.] на увагу заслуговує типологічна класифікація мов сучасного американського мовознавця Джозефа Грінберга (нар. тисяча дев’ятсот п’ятнадцятого року) на основі статистичних індексів. Так, зокрема, індекс синтетичності вираховується за формулою $M:W$, де M – кількість морфів у певному відрізку тексту, а W – кількість слів у тексті. Мови з індексом від одного до двох вважаються аналітичними, від двох до трьох – синтетичними, а від трьох і далі – полісинтетичними. За підранками Дж. Грінберга, найнижчу величину має в’єтнамська мова – одна ціла шість десятих, тобто на сто слів припадає сто шість морфів, найвищу має ескімоська мова – три цілих сімдесят дві сотих, тобто на сто слів припадає триста сімдесят два морфи. Англійська має показник одна ціла шістьдесят вісім сотих, російська – дві цілих тридцять три сотих (за іншими даними – дві цілих сорок п’ять сотих), санскрит – дві цілих п’ятдесят дев’ять сотих (*М. Кочерган*).

Вправа 3. *Запишіть подані числівники у три колонки: а) прості; б) складні; в) складені.*

I. Багато, кількасот, сто перший, обидва, півтора, дев’ятнадцять, дві сотих, шестеро, дев’яносто, двадцять два, четвірко, сорок,

тридцять, вісімдесят один, скількись, кільканадцять, три, двадцять п'ятий, чимало, стонадцять.

II. Десять сотих, мільйон, одна десята, чотириста, десять, одиниць, сто двадцятий, стодвадцятимільйонний, півтора, триста, шістнадцять, півтори, семеро, одна ціла дві десятих, десятий, чотириста сорок п'ять, п'ятдесят, п'ятий, трійко, тридцять один, тринадцять.

III. Чимало, півтора, кількадесят, сімнадцятий, одна сьома, семеро, дев'ять, семитисячний, сім тисяч, кільканадцять, сімнадцять, двадцять сім, обоє, обидва, двадцять, два, двійко, двадцятий, другий, п'ять десятих.

Вправа 4. *Запишіть словосполучення, замінивши числа словами.*

1947 чоловіків, у 823 країнах, 39 університетами, 19 країнам, 7650 депутатами, в 1,5 будівлі, займає $\frac{1}{3}$ площі, 962 особами, за номером 597, у 94 населених пунктах, на 635 студентів, у 862 містах, у $\frac{2}{3}$ лісових насаджень, адресоване 12 759 випускникам, дорівнюватиме 17,9 відсотка, керуватиме $\frac{1}{8}$ населення землі, у 1,5 коліщат, на $\frac{5}{8}$ га, одержить біля $\frac{3}{8}$ продукції, 19 учнями, у 90 випадках.

Вправа 5. *Провідмініайте числівники.*

I. Один, півтора, два, дев'яносто, двісті тридцять, обидва, четверо, одинадцятий, одна друга, багато.

II. Одна, півтори, три, сто, триста п'ятдесят, обидві, п'ятеро, чотирнадцята, дві треті, кільканадцять.

III. Одне, півтора, чотири, тисяча, шістсот вісімдесят, обоє, семеро, вісімнадцате, три п'ятих, кількадесят.

IV. Одні, немало, сорок, мільйон, сімсот шістдесят, кілька, восьмеро, двадцяті, дев'ять дванадцятих, стонадцять.

Вправа 6. *Запишіть словосполучення, узгодивши кількісні числівники з іменниками.*

956 (кілограм), 563 (рік), 981 (школяр), 1,5 (мільйон), 35 (хвилина), 34 (доба), $\frac{3}{8}$ (площа), 79 (гривня), 975 (кілометр), 12 (тато), 12 (сани), півтори (доба), 9255 (кілометр), 967 (відсоток), 0,5 (ліс), півтора (метр), 90 (дно), 256 (поле), 7 (ведмежа), 16,26 (процент), 11 (шахи).

ТЕСТОВИЙ БЛОК

1. У якому рядку всі слова – числівники?

- А два, кілька, пара, безліч, триповерховий
- Б другий, одна друга, одинадцять, троє, двадцять п'ять
- В п'ять, обидва, третина, багато, двадцятип'ятимільйонний
- Г десять, стонадцять, утрое, півтора (метр), сто перший

2. У якому рядку виділене слово НЕ є числівником?

- А *Обидва* хлопці цього року, як здали останнього екзамена в університеті, поїхали на село (Б. Грінченко)
- Б Семеро *одного* не ждуть (*Народна мудрість*)
- В Хай іншим словом володію... Хоч мов я знатиму до *ста*, На материнській лиш посмію Відкрити до матері вуста (Г. Петрук-Попик)
- Г Є *багато* радостей у дитинстві, але не знаю більшої, ніж Різдво Христове (Я. Гоян)

3. Які числівники змінюються за родами, числами й відмінками?

- А збірні
- Б дробові
- В неозначено-кількісні
- Г порядкові

4. У якому рядку всі числівники є збірними?

- А півтори, одна друга, двадцять один, сім з половиною, нуль
- Б кілька, багато, кільканадцяттеро, чимало, обоє
- В п'ятеро, обидві, двоє, тридцяттеро, шестеро
- Г тисяча, мільйон, мільярд, трильйон, гугол

5. У якому рядку всі відмінкові форми числівників є правильними?

- А семистам, на двохстах, шістдесяти, чотирьма, восьмиста
- Б трьомастами, ста сімом, нулем, п'ятидесяти, тисячею
- В двомстам, троїх, чотирьом десяттьом, сто сорок дев'ятим, мільярда
- Г одної, вісьмомастами, сімдесятьом, четвертого, шестисот

6. У якому варіанті всі словосполучення з числівниками побудовано правильно?

- А два племені, шість із половиною місяців, півтори книжки, три зошити
- Б із першим вересням, двоє селян, чотири учні, із тридцятьма сімома мішками
- В двадцять два громадянина, сім десятих лану, тридцять три клена, п'ятеро жінок
- Г півтора кілограма, вісімдесяти дубів, півтора гектара, двоє разів

7. Визначте, у якому варіанті усі словосполучення числівників побудовані правильно

- А у п'ятьох містах, однієї третьої гектара, небагато води, чотириста сто років
- Б чотири цікаві повісті, о пів на дев'яту годину, три автомобіля, з першим вересня
- В сто годин, двоє жінок, шість пар ножиців, п'ять з половиною тижнів
- Г дві третіх кілограма, півтори години, семеро кроленят, обидві учениці

8. У якому варіанті правильне твердження щодо числівників?

- А за значенням і морфологічними ознаками числівники поділяються на прості, складні і складені
- Б збірні числівники у непрямих відмінках не змінюються
- В числівники два, три, чотири, вступаючи в граматичні зв'язки з іменниками, вимагають від них форми називного відмінка множини
- Г у складених порядкових числівниках змінюються усі слова

9. Вкажіть, у якому варіанті в усіх числівниках пишеться м'який знак

- А одна вос...ма, шість...сот..., сімдесят..., чотир...ма
- Б вісімдесят...ом, кіл...ка, п'ятиміл...ярдний, дев'ят...сот... вос...мий
- В на двадцяти тр...ох, міл...йон, дев'ят..., п'ят...ом
- Г шість..., сімсот..., дев'ят..., п'ят...десят...ма

10. Так само, як числівник два, відмінюються також числівники:

- А п'ять – двадцять
- Б сорок, дев'яносто, сто
- В двісті, дев'ятсот
- Г три, чотири

11. У якому рядку всі словосполучення містять числівники?

- А стомільйонний трактор, сорокаградусний мороз, сорокатисячний примірник, кільканадцять разів
- Б багато лиха, багато працювати, сорок хвилин, сідати по двоє, одинадцятєро учнів
- В чимало справ, півтори хвилини, перший сорт, двадцять перше березня
- Г три яруси, вісімнадцять поверхів, півтораєта кілометрів, стокілометрова відстань

12. У якому реченні числівник виконує синтаксичну функцію додатка?

- А За дванадцятьма мостами сивий Дніпро встає (*А. Малишко*)
- Б Мала собі удова дев'ять синів і дочку Галю (*Марко Вовчок*)
- В Яєось біля нашого джерела зупинилося троє бійців (*О. Іваненко*)
- Г Він у цій кузні – з дванадцяти років (*А. Головка*)

13. У якому реченні числівник виконує синтаксичну функцію означення?

А Огонь сяга тобі до віч, палає дуб в мільйони свіч (*А. Малишко*)

Б Любов братерська аж свистить у п'яти: Знеможешся, відстанеш – і зітне. Дарма, що ти не перший, двадцять п'ятий, Ще стільки там, позаду, йде і йде (*В. Затулівітер*)

В Один балакає про вітер, другий – про млин (*Народна творчість*)

Г – Ти щаслива і вродлива, будеш жити сімдесят років, будеш мати двадцятєро дітей кучерявих (*Іван Нечуй-Левицький*)

14. Яке твердження є правильним?

А кількісні дробові числівники відмінюються: перша частина – як кількісний числівник, друга – як порядковий

Б усі кількісні числівники є відмінюваними

В за будовою числівники поділяються на прості і складні

Г у числівниках – назвах сотень – відмінюється тільки друга частина

15. У якому варіанті поєднання числівника з іменником є НЕправильним?

А дві матері, дві десяті відсотка, троє відер

Б двадцять два киянина, перше вересня, двадцятєро вікон

В тридцять три сини, шестєро лошат, півтора години

Г сімнадцятєро хлоп'ят, тисяча років, півтораґра грамів

16. У якому варіанті поєднання числівника з іменником є НЕправильним?

А мільйон гривень, сім десятих гектара, півтори доби, двадцять сім ручок

Б двадцять двоє киян, тридцять чотири менеджєра, шістсот кілометрів

В сорок чотири села, півтора відра, шість з чвєртю років, один стіл

Г тридцять три селянина, за десять шоста, з першим вересня, двоє санєй

17. У якому рядку всі числівники відмінюються за одним зразком?

А сімнадцять, п'ять, двадцять, дев'ятсот, шість

Б сімсот, вісімсот, триста, дев'ятсот, шістсот

В сто, четвірко, трійко, дев'яносто, сорок

Г два, три, чотири, п'ять, шість

18. У якому рядку є числівник, який має граматичне значення роду?

А тридцять, багато, одна п'ята, двоє, сотня

Б кільканадцять, дев'ять, десяток, одна друга

В півтора, півтори, п'ятнадцять, кількасот

Г чотири, трійка, десять, обоє, шестеро

19. Помилку у вживанні збірних числівників допущено в рядку:

А одинадцяттеро страусів, двадцяттеро жирафів, троє депутатів

Б п'яттеро орлів, семеро журавлів, дванадцяттеро дівчат

В шестеро болгар, четверо тарілок, восьмеро олівців

Г двоє селян, двадцяттеро студентів, нас тридцяттеро

20. Помилку у відмінюванні кількісних числівників допущено в рядку:

А чотирьохсот, чотирьомстам, чотирмастами, на чотирьохстах

Б семисот, сімомстам, сімомастами, на семистах

В двохсот, двомстам, двомастами, на двохстах

Г вісімдесяти, вісімдесятьом, вісімдесятьма, на вісімдесятьох

21. У якому рядку зазначені правильні граматичні характеристики числівника? *На Аскольдовій могилі Поховали їх – Тридцять мучнів українців Славних, молодих...*

А кількісний, означено-кількісний, власне кількісний, складний, Н. в., підмет

Б кількісний, означено-кількісний, збірний, складний, З. в., додаток

В кількісний, неозначено-кількісний, складний, З. в., означення

Г кількісний, означено-кількісний, власне кількісний, складний, 3. в., додаток

22. У якому рядку зазначені НЕправильні граматичні характеристики виділеного числівника? На той час суддями були: якійсь два Осли, одна нікчемна шкапа та два стареньких Цана (Л. Глібов)

А кількісний, означено-кількісний, власне кількісний, простий, жіночий рід, однина, називний відмінок, підмет

Б кількісний, порядковий, простий, жіночий рід, називний відмінок, підмет

В кількісний, означено-кількісний, власне кількісний, простий, жіночий рід, однина, знахідний відмінок, підмет

Г кількісний, означено-кількісний, власне кількісний, простий, жіночий рід, однина, називний відмінок, означення

23. У якому реченні вжито іншу частину мови в значенні неозначено-кількісного числівника?

А Василь повернувся раптом у село з роботящою, мов бджола, жінкою та ще з двійкою таких дітей-близнюків, як огірочки (*Петро Козланюк*)

Б Сила книжок на полицях і на щитах, виставлених для огляду, викликала в нього цікавість і жадобу знання (*Гордій Коцюба*)

В З самого [чорта] таке полум'я приска, неначе стонадцять кіп смоляного віхтя палає (*Марко Вовчок*)

Г [Юда:] Я б сам радніший більше вторгувати, так що ж, за мій товар більш не дали. Якби продав за тридев'ять талантів, то, звісно, се було б куди почесніші (*Леся Українка*)

24. Хто є автором монографії “Числівники української мови”, Київ, 1955?

А Макар Івченко

Б Арнольд Грищенко

В Іван Вихованець

Г Анатолій Загнітко

25. На базі яких (якої) частин мови сформувався числівник як частина мови?

- А іменника
- Б іменника та прикметника
- В прикметника
- Г іменника та прислівника

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЧИСЛІВНИКА

1. Аналізоване слово з тексту, частиномовна належність.
2. Початкова форма (називний відмінок, чоловічий рід, однина).
3. Розряд за значенням: а) кількісний: означено-кількісний (власне кількісний, збірний, дробовий); неозначено-кількісний; б) порядковий.
4. Група за структурою (будовою): простий, складний, складений.
5. Рід (якщо є), засоби вираження.
6. Число (якщо є), засоби вираження.
7. Відмінок, засоби вираження, тип словозміни.
8. З яким словом пов'язаний (вказати тип зв'язку; виступає головним чи залежним компонентом).
9. Синтаксична роль.
10. Спрощений морфемний аналіз (схема).
11. Спрощений словотвірний аналіз.
12. Вимова (запис фонетичною транскрипцією).
13. Правопис (орфограма).

Погодою у нас на сінокосі, казали, щось років з півтораستا завідувала ворона (О. Довженко).

1. *Півтораستا* – числівник.
2. Початкова форма – *півтораستا*.
3. Кількісний; означено-кількісний; дробовий.
4. Складний.
5. Роду немає.
6. Числа немає.
7. Знахідний відмінок, синтаксичний спосіб вираження, оскільки числівник невідмінюваний.

8. Пов'язаний з іменником *років* зв'язком керування; виступає головним компонентом.
9. Разом з іменником *років* – обставина.
10. *Півтораста*.
11. *Півтораста* ← півтора + ста – зрощення.
12. [п'іўторáста].
13. Орфограм немає.

Виконайте повний морфологічний розбір виділених слів за наведеними схемами та зразками.

ВАРІАНТ 1

1. Хай іншим словом володію... Хоч мов я знатиму до *ста*, На материнській лиш посмію Відкрити до матері вуста (*Г. Петрук-Попик*). 2. А очі – дивна дивина! – лишились досі молодими: з йог зухвалими очима не дружить *перша* сивина (*І. Муратов*). 3. Ця багаторічна трав'яниста рослина надзвичайно поширена по всій Україні Її невибагливість, життєздатність, плодючість (*двадцять тисяч* насінин з однієї рослини!), чіпкість і витривалість не знають краю, не мають меж (*Л. Павленко*). 4. *Обидва* хлопці цього року, як здали останнього екзамена в університеті, поїхали на село (*Б. Грінченко*). 5. Найближчим часом кількомстам жителям області можуть заборонити виїзд із України (*З газети*).

ВАРІАНТ 2

1. Я знаю тільки *одно* право – право на щастя (*Леся Українка*). 2. У *тисяча дев'ятсот вісімнадцятому* році в Україні виходило – з різними періодами випуску – сто двадцять сім українських газет (*М. Жулинський*). 3. Двадцять століття заправило від митця такого характеру, який здатен витримувати і понадлюдські перевантаження. Тичина такого характеру не мав. Він був занадто ніжний для цього, може, найжорстокішого віку. І тому помер живцем, десь за *десятьма* замками своєї прихованої надії, сподіваючись, що його жива смерть колись обернеться на живе безсмертя (*В. Стус*). 4. *Півтори* години літак з пасажирами, серед яких були чотири дитини, й одинадцятьма членами екіпажу був змушений перебувати в повітрі (*З газети*). 5. У

старого Лук'яна Хомутенка сімєєчка: він з жінкою та *восьмеро* дітей (Г. Тютюнник).

ВАРІАНТ 3

1. За царського режиму, як свідчать дореволюційні рибалки-письменники, сом важив до *чотирьохсот* кілограмів, ковтав собак і ведмедів (Остан Вишня). 2. Мабуть, ще людство дуже молоде. Бо скільки б ми не загинали пальці, – *двадцятий* вік! – а й досі де-не-де трапляються іще неандертальці (Л. Костенко). 3. Поєднання *двох* стихій – сліз і сміху, трагічного і комічного, болю і надії – це, власне, і є найяскравіший вияв безсмертя народного духу (П. Загребельний). 4. Ця рівність неправильна, оскільки одиниця більша від *однієї другої*, одна третя більша від однієї четвертої і так далі. Таким чином, припущення про збіжність ряду призвело до суперечності (З підручника). 5. *Кількомастами* метрів нижче він губився в непроглядній пітьмі джунглів (В. Бабула).

ВАРІАНТ 4

1. Коли не рахувати останніх трьох, то Марія зустріла і провела *двадцять шість тисяч двісті п'ятдесят вісім* днів (У. Самчук). 2. Згайнуєш на жнивах хвилину – втратиш не *одну* зернину (Народна творчість). 3. Докучай іде спокійно, він *багато* літ прожив уже і багато ганяв і зайців, і лисиць, і вовків, – його вже нічим не здивуєш, а Бандит тільки друге поле починає, – він то рвоне вперед, то повернеться до вас і намагається, підстрибнувши, покласти передні лапи вам на груди, то знову – вперед (Остан Вишня). 4. У Штатах – оригінальна “демократія”. Вже понад *півтора*ста років – тільки дві партії, за які реалістично можна голосувати (З газети). 5. Ніколи б не подумав, що ця хмара подібна буде профілем своїм до мого *першого* кохання (М. Вінграновський).

ВАРІАНТ 5

1. Басейн Дніпра має площу *п'ятсот чотири тисячі* квадратних кілометрів (З підручника). 2. Вона [марцінела] належить до родини молочайних, яка має у своєму складі *чимало* отруйних видів (С. Приходько). 3. Ну, тут уже у вас пульс із *сімдесяти* двох ударів

зразу на дев'яносто, очі рогом на лоба, “прострілюючи” ліщину, і ходором ходить у руках двадцятка (*Остан Вишня*). **4.** Мріючи про *дванадцятку* камеру або про якусь їй подібну, Андрій вирішив обдурити всіх, що так за ним пильнують в камері й поза камерою (*Іван Багрянний*). **5.** Андрій це помітив. Як помітив і те, що ті *шестеро* людей дуже вже щось пильно за ним приглядаються... (*Іван Багрянний*).

ВАРІАНТ 6

1. Краще одне ремесло уміти, ніж над *дванадцятьма* потіти (*Народна творчість*). **2.** Тепер уже батькові довелося втихомирювати матір і пальцями витирати її *другі* сльози за цей тяжкий день (*М. Стельмах*). **3.** А тим часом Андрій мусить всерйоз подумати над всім. Над тим, щоб закінчити справу розумно. Він мусить переглянути всю свою дотеперішню поведінку й переоцінити *багато* дечого іншого... (*Іван Багрянний*). **4.** Тільки не захоплюйтесь дуже... Убили десятків чотири або п'ять і йдіть собі додому... Не треба обов'язково *п'ятсот* чи тисячу! То дуже багато... А так – одну на борщ, а одну на смаженину – з яблуками чи з брусничним варенням, – і буде з вас! (*Остан Вишня*). **5.** Найменшою ящіркою в Україні є ящірка живородна. Довжина її тіла звичайно не перевищує шістдесяти – *шістдесяти п'яти* міліметрів, а хвіст довший за тулуб у півтори – два рази (*З підручника*).

ВАРІАНТ 7

1. А волосінь у мене у *двадцять* волосин, та ще з якого жеребця! Із Рицаря, з племінного, орловського рисака! Там така волосінь, що на одну волосинку можна бузівка налігати! (*Остан Вишня*). **2.** А перший грім, цей весняний будило, після нього земля розмерзається до краю, [...] і тільки після *першого* грому вечеряють надворі, а не в хаті, о перший грім весни! (*Ю. Яновський*). **3.** А мати гарувала гірко Від темноти до темноти, Щоб нас, малесеньких *семірко*, нагодувати й одягти (*Д. Павличко*). **4.** Широко вживаються дробові числівники, але в усному мовленні вони мають таку відтворюваність: якщо ціла величина або чисельник позначається числами два, три, чотири, то ціла величина і знаменник матимуть закінчення -і: $2\frac{3}{8}$ – *дві цілі три восьмі*; $4\frac{2}{3}$ – чотири цілі дві треті (*З підручника*). **5.** – Та він завзятцем виходився у нас! Ще як навчиться руки-ноги мити, ціни йому не складеш! – підхвалив мене батько, який дуже любив воду, з нею не розлучався до самих заморозків, а взимку, страхаючи мерзляків,

купався в снігу; тому й молодечі рум'янці не відходили від нього до *сімдесяти п'яти* років (М. Стельмах).

ВАРІАНТ 8

1. “Сім років життя – а як мало я зробив доброго! Я написав *кількадесят* віршів, кільканадцять статей, переклав ряд творів Гете, Рільке, Брехта, Мопассана, Лорки, німецьких поетів ХХ століття й середніх віків, деякі вірші білорусів, росіян, французів, поляків, чехів, латишів, кілька невикінчених оповідань, повістей, сценарну розробку — от і все!” (В. Стус). 2. Найбільше показувала характер братова, хоча й мала на своєму господарстві п'ять десятин, і воли, і корову. Але й дітей було у неї теж немало – аж *четверо*, і старшій дочці вже треба було готувати віно (М. Стельмах). 3. Прилетіла весна на баскому коні, снігу *сорок* лопат привезла для годиться (М. Вінграновський). 4. А між тими озерами такий собі перешийок, метрів так із *п'ятсот*, а може, й більше (Остап Вишня). 5. Першою Українською конституцією вважається документ “Пакти і Конституція прав і вольностей запорозького війська”, складений гетьманом Пилипом Орликом у *тисяча сімсот десятому* році (З підручника).

ВАРІАНТ 9

1. Поранених розмістили в селі в ніч на *двадцятье* липня (О. Гончар). 2. Дядько Яків, заможніший, узяв на звіз тільки дідову катрагу. А нам дісталася вислоброва, полатана зеленим мохом клуня і *дванадцять з половиною* соток городу (М. Стельмах). 3. Та не дивуватися, не любуватися виліз хлопчик на самий вершок високої бурти, по боках котрої, щиплючи травицю, ходило *десятеро* овечат і двоє телят, – байдуже йому було і про їх (Панас Мирний). 4. Ясно. Сім промов *сімох* Сталінів не можуть сказати більше й краще, як ця одна фраза цього наївного простака, що не мудрствує лукаво, виконуючи інструкції (Іван Багряний). 5. Я, – розповідав дід Лука, – пустю, було, крякуху й сидю! Коли ось – хмара! Сіла біля крякухи *сила-силенна* крижня! Може, тисяча, може, дві, може, п'ять тисяч! (Остап Вишня).

ВАРІАНТ 10

1. Погана жінка фартухом винесе з хати більше, ніж чоловік *п'ятдесятьма* кіньми завезе (*Народна творчість*). 2. Я задивився та як попхну з *обох* стволів разом! Як же ж вони знялися, ну, я вам скажу, як буря! І ні одної не лежить! (*Остан Вишня*). 3. Початок Острозької школи припадає на рік *тисяча п'ятсот вісімдесятий* (*А. Чайківський*). 4. Є *багато* радостей у дитинстві, але не знаю більшої, ніж Різдво Христове (*Я. Гоян*). 5. 30 листопада 1893 р., тобто через *півтора* місяця, Леся Українка вже повідомляла свого брата Михайла Косача в листі з Києва: “Журнал Франка зватиметься “Житє і слово”, сировий матеріал етн[ографічний] там приймається, – я послала туди купальські пісні з мотивами...” (*М. Жарких*).

ТЕМА 5

ЗАЙМЕННИК

1. Займенник у системі частин мови.
2. Семантика та граматичні ознаки займенників.
3. Розряди займенників за значенням.
4. Групи займенників за їх співвіднесеністю з іншими частинами мови.
5. Відмінювання займенників.
6. Проніміналізація.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Волчанська Г. В.* Функціонування займенникових слів у структурі тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова». Кіровоград, 2004. 19 с.
2. *Гінзбург М. Д.* Про гендерні особливості займенникових іменників кожний, усякий, жодний. *Українська мова*. 2014. № 2. С. 94–106.
3. *Гінзбург М. Д.* Український взаємно-зворотний займенник один одного: проблема правильного слововживання. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2015. № 19–21 (419–421). С. 74–77.
4. *Кучеренко І. К.* Третій рівень іменникової семантики. Семантико-граматична безпідставність займенника як частини мови. *Теоретичні питання граматики української мови : Морфологія*. Вінниця : Поділля, 2003. С. 268–285.
5. ***Ожоган В.*** Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. К., 1997. 230 с.
6. *Симонова К. С.* Особливості функціонування відзайменникових часток в українській мові. *Наукові записки*. Том 19. Частина 1. К. : КМ “Академія”, 2001. С. 35 – 39.
7. *Сич В.Ф.* Перехід у займенники слів інших частин мови. *Мовознавство*. 1984. № 10. С. 28–32 (**законспектувати**).
8. *Скриник Г. В.* Слова і лексикалізовані сполуки із займенниковим компонентом *що* в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Х., 2005. 18 с.

9. Фаріон І. Д. Граматичні та лексичні норми займенника. *Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова : монографія.* Вид. 2-ге, доп. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. С. 239–248.

Термінологічний мінімум: анафоричні займенники, вказівний займенник, відносний займенник, дейксис, дейктичний займенник, займенник, заперечний займенник, зворотний займенник, категорія особи, неозначений займенник, означальний займенник, особовий займенник, партикуляція, питальний займенник, присвійний займенник, сполучне слово. атрибутивний займенник, прикметниковий займенник, узагальнено-якісний займенник, займенниковий прикметник, відмінювання, займенниковий іменник, іменниковий займенник, субстантивний займенник, узагальнено-предметний займенник, займенниковий прислівник, неповнозначний прислівник, кількісний займенник, числівниковий займенник, узагальнено-кількісний займенник, прономіналізація.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення займенника як частини мови.
2. Порівняйте український термін *займенник* і латинський відповідник *pronomen*.
3. Замість яких частин мови можуть уживатися займенники?
4. Яке загальнокатегоріальне значення займенника?
5. Що таке дейктичність?
6. На конкретних прикладах продемонструйте, що займенники не мають постійного лексичного значення і їм властивий абстрактний характер семантики. У чому полягає специфіка займенника порівняно з іншими частинами мови?
7. Хто з мовознавців і чому заперечує наявність займенників як самостійної частини мови?
8. Хто з мовознавців обстоює традиційний погляд на займенник як окрему частину мови?
9. Як ви розумієте твердження про те, що займенники, як і числівники, утворюють закритий щодо кількісного складу лексико-граматичний клас слів?
10. Чому займенник належить до іменних частин мови? Назвіть усі іменні частини мови. Які граматичні ознаки їх об'єднують?

11. Які морфологічні категорії має займенник? У чому полягає своєрідність морфологічних категорій займенника порівняно з морфологічними категоріями іменника та прикметника?
12. У іменника рід є незалежною категорією, у прикметника – залежною. Якою є відповідно категорія роду в займенника?
13. Які займенники змінюються за родами? Наведіть приклади.
14. Які займенники мають незалежну категорію роду і належать до одного з трьох родів? Наведіть приклади.
15. Які займенники поза контекстом не виявляють категорії роду, а в різних контекстах можуть бути різних родів? Наведіть приклади.
16. Які займенники ні поза контекстом, ні в контексті не мають категорії роду? Наведіть приклади.
17. Які займенники змінюються за числами? Наведіть приклади.
18. Які займенники мають синкретичну, нерозчленовану категорію числа, яку визначаємо з контексту? Наведіть приклади.
19. Які займенники вказують: а) лише на однину; б) лише на множину? Наведіть приклади.
20. Які займенники мають синтаксичну парадигму прикметникового типу? Наведіть приклади.
21. Які займенники відмінюються, як іменники? Наведіть приклади.
22. Які займенники мають неповну (дефектну) парадигму? Наведіть приклади.
23. Наведіть приклади розірваних словоформ займенників.
24. Наведіть приклади своєрідних займенникових закінчень, які не мають аналогії серед іменникових та прикметникових закінчень.
25. Наведіть приклади займенників, які поєднують в одній морфологічній парадигмі кілька типів відмінювання.
26. Яку синтаксичну роль виконують займенники в реченні? Продемонструйте на прикладах.
27. Яка специфічна синтаксична функція займенника?
28. Наведіть приклади словосполучень, у яких займенник виступає то головним, то залежним компонентом.
29. Придумайте два однослівні та два багатослівні речення, які би склалися лише із займенників.
30. Які функції виконують займенники в тексті?
31. На які розряди за значенням поділяються займенники? Проілюструйте прикладами.
32. До якого розряду за значенням належить займенник *жодний*?

33. Чому займенники *він, вона, воно, вони* називають предметно-особовими?
34. Що спільне і відмінне між питальними та відносними займенниками?
35. Займенники якої групи за значенням послужили твірною базою для утворення інших семантичних груп займенників? Наведіть приклади таких похідних займенників і прокоментуйте, з допомогою яких словотворчих засобів вони утворені.
36. На які групи поділяються займенники за співвіднесенням з іншими іменними частинами мови? Які ознаки займенників лежать в основі такого поділу?
37. Які групи займенників за морфологічною будовою виділяють?
38. За допомогою історичних коментарів поясніть, чому: а) займенники *ми, він, вона, воно, вони* в непрямих відмінках мають суплетивні форми; б) займенники *він, вона, воно, вони* в непрямих відмінках після прийменників та в орудному мають приставний звук [н]?
39. У чому подібність і в чому відмінність у відмінкових закінченнях займенника *цей* та прикметників на *-лиций*?
40. Які займенники пишуться через дефіс? Які похідні займенники, утворені з допомогою часток, пишуться разом? У яких відмінкових формах і чому ці займенники пишуться окремо?
41. Що таке прономіналізація? Проілюструйте це явище на прикладах.
42. У які частини мови найчастіше переходять займенники? Наведіть приклади таких переходів і поясніть, як називаються такі явища?

ВПРАВИ

Вправа 1. *З'ясуйте частиномовне значення кожного слова. Випишіть займенники, відмежувавши їх від спільнокореневих слів. Охарактеризуйте морфологічні особливості займенників порівняно з іншими частинами мови.*

I. Свояк, свій, присвоїти, своєчасність, по-своєму, присвоєний, своєчасно, я, якати, якання, ніяк, ніяка, абияке, ніяковіти, аніякісінький, абияк, абичий, чийсь, нічий, інший, по-іншому, інакший, переінакшувати.

II. Мій, по-моєму, самота, сам, самотній, самітник, самотою, самотійний, отакий, отакісінько, отакісінький, казна-що, казна-де, декотре, котрийсь, усячина, всякий, увесь, всебічний, всебічно, все (завжди), все (жито).

III. Себелюб, себе, собівартість, усобиця, міжусобний, наші, по-нашому, тикати, ти, тикання, по-всякому, всяко, всяка, ніщо, ніде, хтозна-де, хто-небудь, оцей, скількись, невідь-що, невідь-коли, невідомо, самісінький, усамітнитися.

Вправа 2. Прочитайте й відгадайте загадки. Випишіть з них займенники, розподіливши їх на розряди за значенням.

1. Чорна корова всіх людей поборолла, А біла кобила всіх побудила. 2. Що коло тебе біжить, а не доженеш? 3. Хоч сам не біжить, а стоять не велить. 4. Хто малюнок на вікні уночі зробив мені? 5. Прийшов хтось та взяв щось; бігти за ним – не знаю за ким, бо пішов туди – не знаю куди. 6. Стоїть верба серед села, Розпустила гілля у кожне подвір'я. 7. Іде пані в золотім жупані; Хоч жупан той латка на латці, Та приймають в кожній хатці. 8. Стоїть на дорозі, усім заважає. Хто йде, той штовхне, А з дороги ніхто не прийме. 9. Через тебе я бив себе, Через себе я бив тебе; Убив тебе, а кров моя тече. 10. Біле, як сорочка, Пухнасте, як квочка, крил не має, А гарно літає. Що це за птиця, Що сонця боїться?

Відгадки. 1. Дорога. 2. Ніч і день. 3. Сніг. 4. Цибуля. 5. Мороз. 6. Двері. 7. Вітер. 8. Комар. 9. Тінь.

Вправа 3. Прочитайте речення і знайдіть у них питальні та відносні займенники. Прокоментуйте, у яких реченнях (розповідних чи питальних, простих чи складних) уживаються питальні займенники, а в яких – відносні.

1. Хто бував на Україні? Хто зна Україну? Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках... (Марко Вовчок). 2. На ній, особливо з тієї сторони, по котрій тяглася біла стежка, де зеленіли полонини багачки, саме недалеко її шпиля, висадила Чабаниця з себе біляву скалу, яку прозвали люди впрост Білим каменем

(*О. Кобилянська*). 3. «Що ж його зробить? – думав я, залишивши ластівок. – Піду на вулицю шанувати великих людей...» (*О. Довженко*). 4. Минуло кілька років, князь скуштував усього, що дає йому влада, і понад усе боявся її втратити (*В. Врублевська*). 5. І він спитав: – Яку б найти принаду, щоб привернуть тебе до рук моїх? (*М. Рильський*). 6. В українській поезії на той час переважали народницькі традиції, що стали плоттю і кров'ю всієї нашої літератури, зумовлювалися потребою збереження духовного генофонду народу, гвалтовно розірваного Російською та Австро-Угорською імперіями (*Ю. Ковалів*). 7. – Чий це зошит? – запитав Петрик у дівчаток. – Ми не знаємо, чий це зошит, – відповіли ті. 8. Власне, до чого все це веду? (*Є. Баран*). 9. Скільки слів в українській мові? Чи спроможні ми порахувати всі слова? На жаль, ніхто точно не відповість на питання, скільки ж слів у сучасній українській мові (*З газети*). 10. Тоді Спілка письменників організувала якусь конференцію про постмодернізм, чого вона вже не робить відтоді, і на конференцію приїхали молоді літератори зі всієї соборної України (*Є. Баран*). 11. Лікар і хвороба протистоять одне одному, але з них виграє той, на чиєму боці буде третя сторона – пацієнт (*Із журналу*). 12. На чиєму боці правда у «газовому конфлікті»? Наші київські кореспонденти запитали про це випадкових перехожих на вулиці (*З газети*).

Вправа 4. *Поставте займенники в початковій формі. Визначте групу за значенням та групу за співвіднесенням з іменними частинами мови.*

Мене, нашої, скільком, кому?, ні з чим, будь до кого, чиїх, кожним, такого, на якому-небудь, котрогось, деяку, йому, собі, того, нами, скількох?, до неї, іншими, казна-чийм, хтозна-якого, будь на чому, жодною, отаких, стільком, ким, нас, їх, їхньої, з котрим?, саму, ні від кого, абияким, його, вам, своєю, нічийого.

Вправа 5. *За наведеними словоформами визначте відмінок, рід (якщо є) і число (якщо є) займенників, а також розряд займенників за значенням та співвіднесенням з іменними частинами мови. Які з поданих займенників при відмінюванні мають суплетивні форми?*

Тобою, у собі, мені, свого, таку, деяким (словником), ніякого (успіху), нашими, жодною, кому, ні з чим, в якому (слові), декотрої,

іншому, їхніх, ним, цей, таке, нам, скільком, якому-небудь, себе (любити), себе (не розуміти), до неї, кожному, чого-небудь, чиєюсь, її, якийсь, на самому, стільком, без кого?, у жодне (віконце).

ТЕСТОВИЙ БЛОК

1. У якому варіанті всі особові займенники належать до третьої особи?

А коло нього, з вами, про нас, на ній, поміж ними

Б від них, із тобою, вам, зі мною, перед нею

В після Вас, перед ним, у тебе, при ньому, його

Г через нього, з ними, їх, через неї, її

2. У якому рядку є займенники, що мають суплетивні відмінкові форми?

А свої, іншого, нічیه, собі, їхньому

Б мій, абихто, деяка, ти, таких

В когось, я, чим-небудь, нами, який

Г своїм, усього, цьому, нашій, собою

3. У якому рядку НЕ всі займенники належать до одного розряду за співвіднесенням з іменними частинами мови?

А мій, наш, свій, їхня, якась

Б ніхто, ніякий, нічий, стільки, жоден

В себе, ми, ви, вони, що

Г ніхто, мені, тобі, щось, йому

4. За чим змінюються займенники *себе, що, будь-що, стільки*?

А за родами, числами і відмінками

Б за відмінками і числами

В тільки за відмінками

Г тільки за числами

5. Визначте, у якому варіанті всі займенники пишуться окремо

А ані/скільки, у/будь/якому, будь/що/будь, де/з/чим

Б ні/в/якому, з/аби/чим, на/всій/, хтозна/що

В на/чиїхось, аби/з/ким, з/дечим, на/всьому

Г у/будь/якому, ні/до/чого, аби/чим, аби/з/чим

6. Скільки займенників використано в наведеному реченні? Тоді Спілка письменників організувала якусь конференцію про постмодернізм, чого вона вже не робить відтоді, і на конференцію приїхали молоді літератори зі всієї соборної України (Є. Баран).

А три

Б чотири

В п'ять

Г шість

7. Узагальненим лексичним значенням для займенників є

А нумеративність

Б атрибутивність

В дейктичність

Г адвербіальність

8. Хто є автором монографії “Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови” (Київ, 1997)?

А Василь Ожоган

Б Володимир Горпинич

В Іван Матвіяс

Г Василь Німчук

9. У якому реченні слово *нічого* не виступає займенником?

А Я перше училась грати і вже нічого собі грала, але тепер через руку перестала (*Леся Українка*)

Б Побіг він [Осел] навпростець, нічого не минає, Чи нива, чи баштан – не розбирає, Толочить і ламає (*Л. Глібов*)

В Исправник Трохи не сказився, що нічого, бачиш взяти, **А** він же трудився (*Т. Шевченко*)

Г Почав Ведмідь хазяйнувати, **У** пасіці порядкувати: .. Дознались, кинулись до його – **І** меду не знайшли нічого (*Л. Глібов*)

10. У якому варіанті всі займенники є вказівними і присвійними?

А Тому я мрію так життя прожити, **Щоб** кров і піт віддять землі своїй, **Щоб** у плодах моїх хилились віти, **Щоб** розгортавсь в глибинах корінь мій (*М. Стельмах*)

Б Я той, хто вірить в Україну, як вірять в Царствіє Твоє (*П. Осадчий*)

В Ті журавлі, ї їх прощальні сурми, Тих відлітань сюїта голуба... Натягне дощ свої осінні струни, Торкне ті струни пальчиком верба (*Л. Костенко*)

Г Кожен розумний за мудрість робить... Мудрий син тішить батька свого, а людина безумна погорджує матір'ю своєю (*З «Книги приповістей Соломонових»*)

11. У якому рядку всі займенники належать до одного розряду?

А я, мене, себе, них, вам

Б наш, твій, її, свій, ваш

В хтось, чий-небудь, деякий, який

Г інший, увесь, самий, такий, всякий

12. У якому рядку правильно вказані лексико-граматичні ознаки виділеного займенника. Що він на своєму господарстві важить? Що він за чоловік? (Ганна Барвінок)?

А присвійний, середній рід, однина, місцевий відмінок, означення

Б особовий, середній рід, однина, місцевий відмінок, означення

В зворотний, середній рід, однина, давальний відмінок, означення

Г присвійний, середній рід, однина, давальний відмінок, означення

13. У якому реченні присвійний займенник вжито в місцевому відмінку?

А Мій дім стояв у лоджіях і в ґратках (*Л. Костенко*)

- Б** Молимося, Боже Єдиний, Нам Україну храни. Всі твої ласки, щедроти Ти на люд наш зверни (*О. Кониський*)
- В** Здавалось, якась темна сила, встаючи валом, накочується все ближче, наосліп шукаючи виходу своїй роз'ярілій, розбурханій ненависті (*Олесь Гончар*)
- Г** І, може, в тихій твоїй хаті Я буду знову розмовляти З тобою, друже мій (*Тарас Шевченко*)

14. З'ясуйте, у якому реченні виділений займенник є частиною складеного іменного присудка:

- А** Чом ти, березо, *така* журлива... (*Леся Українка*)
- Б** Життя людське багатогранне, і *кожна* його пора по-своєму прекрасна (*І. Цюпа*)
- В** Я був не *я*. Лиш мрія, сон (*П. Тичина*)
- Г** Людина – найцінніше з *усього*, що є між небом і землею (*Народна творчість*)

15. У якому рядку допущено помилку в написанні займенників?

- А** ніхто, де з ким, хто-небудь, будь-який, щось
- Б** казна у кого, хтозна-що, аби хто, деякий, ні в чім
- В** хтось, ні з яким, ні до котрого, бозна-скільки, якийсь
- Г** будь-що, ніскільки, казна в чому, неабиякий, ким-небудь

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАЙМЕННИКА

1. Аналізоване слово з тексту, частиномовна належність.
2. Початкова форма (називний відмінок, чоловічий рід, однина).
3. Розряд за значенням: особовий, зворотний, присвійний, вказівний, означальний, питальний, відносний, заперечний, неозначений.
4. Група за співвіднесенням з іменними частинами мови: узагальнено-предметний (іменниковий), узагальнено-якісний (прикметниковий), узагальнено-кількісний (числівниковий).
5. Рід (якщо є), засоби вираження.
6. Особа (для особових займенників): I, II, III.
7. Число (якщо є), засоби вираження.
8. Відмінок, засоби вираження його.

9. З яким словом пов'язаний (виступає головним чи залежним компонентом)?
10. Синтаксична роль у реченні.
11. Спрощений морфемний аналіз (схема).
12. Спрощений словотвірний аналіз.
13. Вимова (запис фонетичною транскрипцією).
14. Правопис (орфограма).

*Не так **ті** кулі козаку страшні, як це щоденне пекло метушні*
(Л. Костенко).

1. *Ті* – займенник.
2. Початкова форма – *той*.
3. Вказівний.
4. Узагальнено-якісний.
5. Роду немає, оскільки вжитий у формі множини.
6. Особи немає.
7. Множина: засіб вираження – флексія *-і*.
8. Називний відмінок: засіб вираження – флексія *-і*.
9. Пов'язаний з іменником *кулі* зв'язком узгодження; виступає залежним компонентом.
10. Означення.
11. *Ті*.
12. *Той* – непохідний.
13. [t'i]
14. Орфограм немає.

Виконайте повний морфологічний розбір виділених слів за наведеними схемами та зразками.

ВАРІАНТ 1

1. Найбільше і найдорожче добро в *кожного* народу – це його мова, ота схованка його духу, його багата скарбниця (*Панас Мирний*). **2.** *Хто* працює, той працю шанує (*Народна творчість*). **3.** Народе мій, до тебе я ще верну і в смерті обернуся у життя *своїм* стражденним і не злим обличчям, Як син, тобі доземно уклонюся і чесно гляну в чесні твої вічі, і з рідною землею поріднюсь (*В. Стус*). **4.** Я з тої дивної країни, що має *бозна-скільки* літ, країни сонця – України, яка дивує й досі світ

(О. Довгий). **5.** Я віднайду, можливо, рівновагу, утрачену в погоні **ні** за **чим** (В. Гужва).

ВАРІАНТ 2

1. А України ж мова – мов те сонце дзвінкотюче, мов те золото котюче, **вся** і давність, і обнова, – українська мова (П. Тичина). **2.** Знання – ось єдине, **що** суперечить долі і здатне її здолати (О. Лосєв). **3.** Мені б хотілося спитати: чи судили **кого-небудь** за вбивство рослини? (П. Загребельний). **4.** В хлопчика стільки ж сестер, **скільки** й братів, а в його сестри сестер вдвоє менше, ніж братів. Скільки в сім’ї сестер і братів? (Народна творчість). **5.** На жаль, значна частина громадян взагалі вважає мовне питання не вартим обговорення, проте звинувачує в цьому владу, школу, оточення – всіх, крім **себе** (Б. Матіяш).

ВАРІАНТ 3

1. О мово, ноче колискова! Прийми мій радісний привіт. Навік пройшла пора безславна... Цвіти і сяй, **моя** державна... (Олександр Олесь). **2.** Знання – це свобода. **Хто** мало знає, той суєтливий, лякливий, всього боїться, від усього залежить (О. Лосєв). **3.** Цей дріт приносить телеграми **хтозна** з **якої** даліни (М. Рильський). **4.** Страшно безсило-малим себе почувать перед смертю. Але страшніше, коли **ні** за **що** вмерти (Б. Олійник). **5.** **Скільки** їх було: мати, дочка, брат, сестра, дядько, племінниця? (Народна творчість).

ВАРІАНТ 4

1. Раби – це нація, котра не має Слова, тому й не може захистити **себе** (О. Пахльовська). **2.** Давайте знання, давайте те, що вище за життя і охоплює його **саме**, давайте смисл, давайте ідею, давайте душу живу, розум живий! Давайте мислити, міркувати, розчленовувати, висвітлювати!.. (О. Лосєв). **3.** **Дехто** в метушні і не помітив, що не та пора і ми не ті (Б. Олійник). **4.** В хлопчика **стільки** ж сестер, скільки й братів, а в його сестри сестер вдвоє менше, ніж братів. Скільки в сім’ї сестер і братів? (Народна творчість). **5.** І ні в кого було спитать, **кого** ж нам на Україну ждять? (П. Тичина).

ВАРІАНТ 5

1. Купана-цілована хвилями Дніпровими, Люблена-голублена сивими дібровами, З колоска пахущого, з кореня цілющого, Із усмішки і сльози, сонця, вітру і грози **Наша** мова (Н. Білоцерківець). 2. Знання, розуміння, мудрості – ось **чого** ми прагнемо більше, ніж неосмисленого животіння. Мудрий той, хто знає долю; а знає долю той, хто знає життя; а знає життя той, хто живе і мислить (О. Лосєв). 3. Чи то сліпий випадок, чи то **невідь-яка** сила покермувала, що на тім самім місці орда обозом стала (М. Чайковський). 4. Творчість – це завжди ненасить і самоспалення. На **все** інше, навіть на любов, творцеві залишаються крихти (Т. Севернюк). 5. Коли приходиш ніжний і шумний і дзвоном слів перетинаєш спокій, **мені** здається, весняних потоків пливуть бурхливі і ясні струмки (О. Теліга).

ВАРІАНТ 6

1. Я знаю: мова мамина – свята, В **ній** незнищенний дух свободи. Її плекали душі і вуста Мільярдів. Це – жива вода народу (М. Адаменко). 2. Молитва, як сонце, світить мені з дитинства, з **того** найпершого світанку життя, відколи земля і небо – мов великий, святий і пречистий храм (Я. Гоян). 3. **Казна** за **що** усі люди дорікають мені всюди (В. Симоненко). 4. Було **скількись** горобців і **скількись** стовпців. Як сяде по два горобці на один стовпець – буде один лишній стовпець, а як сяде по одному – буде лишній горобець. Скільки було стовпців і горобців? (Народна творчість). 5. І **ні** в **чому** немає ніде тишини – є жадоба життя і горіння (Г. Коваль).

ВАРІАНТ 7

1. Присягаюся, мово, **тобі**, як небу Присягає на вірність одвічну птах. Бо в безсмерті твоїм і твоїм натхненні Чую – думка зринає у вись нову, Бо живе в тобі ніжне Вітчизни ймення, Значить, я у тобі живу (Г. Світлична). 2. Молитва, як сонце, сяє в небі, будить землю, зігріває душу й наповнює її сяйвом віри. І святості **її** не потьмарити, як не згасити німба довкола голови Святого (Я. Гоян). 3. **Скільки** кроків зробить горобець за сім років? (Народна творчість). 4. Одна вулиця – тиха, безлюдна – **щось** каштанам на вухо шепоче. Друга, звабна, гінка, велелюдна, не змикає неонові очі (Л. Косановська). 5. **Всяке** птаство,

як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою в траві (О. Довженко).

ВАРІАНТ 8

1. Коли забув ти рідну мову – біднішеш духом ти щодня; ти втратив корінь і основу, ти обчухрав **себе** до пня (Д. Білоус). 2. Молитва, як сонце, вічна: раз зійшла на **нашому** небосхилі і буде сходити щодня й довіку, як нам являється світило й дарує день (Я. Гоян). 3. Це весна, що на землі бувала **хтозна-скільки** років і століть (М. Рильський). 4. І тільки при людях, мабуть, дерева тремтять від жаху, бо кращих із них поведуть **ні** за **що** ні про що на плаху (Л. Костенко). 5. І той любов'ю повниться до світу, **хто** рідну землю має під ногами (М. Вінграновський).

ВАРІАНТ 9

1. Ти зрікся мови рідної. Тобі **Твоя** земля родити перестане, Зелена гілка в лузі на вербі Від доторку твого зів'яне! (Д. Павличко). 2. Я щасливий, що виніс мамине благословення в життєву дорогу. Воно береже мене на **цій** дорозі, як і мамина молитва (Я. Гоян). 3. Нас сім братів, літами всі рівні, а іменем різні. Відгадай – **хто** ми? (Народна творчість). 4. Мине **скількись** часу, і самі вони, батько й мати, переконаються, як це гарно й розумно (О. Довженко). 5. Здається, само небо, якби упало на наші плечі, не було б таке тяжке, як та неправда та наруга, **котру** ми терпимо від кожного! (Панас Мирний).

ВАРІАНТ 10

1. Ти зрікся мови рідної. Ганьба Тебе зустрине на шляху вузькому... Впаде на тебе, наче сніг, журба – Її не понесеш **нікому!** (Д. Павличко). 2. Молімося, як діти, неложними устами, і молитва **наша** буде прийнята. Ї у праведній молитві народиться віра, і постане вона зі Слова (Я. Гоян). 3. Йому хочеться і собі що-небудь сказати, **чим-небудь** дівчат посмішити (Панас Мирний). 4. Стоїть дуб, а на нім дванадцять гіль, а на кожній гілці по чотири гнізда, а в **кожному** гнізді по семеро пташенят (Народна творчість). 5. Зазираючи у майбутнє, осмислюючи сучасне, ми не в праві забувати про минуле, хоч би яким важким воно було (О. Гончар).

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Визначте частиномовну належність кожного слова.

ВАРІАНТ I

Ніде не буває так добре, як на городі. Ляжеш коло грядок на гарячу землю горілиць, і лежиш, дивлячись у небо. І така довкола тиша, наче ти zostався сам-самісінький на всю землю. Безмовна, безголоса тиша.

І прислухаєшся, як воно пахне. Пахне сухою землею, на якій лежиш, а також сонячним промінням. А ще картоплинням, зовсім одмінно гарбузинням і ще відмінніше листячком молодесенької моркви. А коли повернути голову трохи вбік, то якимось так вогко й наче глухувато пахне гудинням огірків, прив'ялим огірчаним цвітом та ще пуп'янками. Отак би лежав і принохувався. Ось дух квасолі чути, лишень її листячком. Ось і ароматом бурякової гички заструмувало. Ось долинув дух лободи, берізки. Солодко так запахла розквітла берізка. Медянисто, ніжно залоскотало в носі і в горлі (За *Є. Гуцалом*).

ВАРІАНТ II

Неділя. Був дощ, і надворі ще не зовсім вияснилось. Над умитим садом стоїть туман і сірим порохом сідає на зимну, подекуди полинялу залізну покрівлю панського будинку. Село також у тумані, але з гори видно, як сонце прудко біжить десь із поля, золотить баню церкви, мина чорногуза, що стоїть на клуні, і, пливучи по хатах, наближається до економії.

Земський начальник Михайло Денисович Самоцвіт, вигодований опецькуватий чолов'яга з підстриженими, мов стріха, чорними вусами й розтопирченими вухами, що дуже нагадують ліхтарі біля брички, вийшов із душних покоїв надвір і поволі ходить собі біля ганку, балакаючи з гостем.

Гість, молодий, високий панок із блідим, млявим лицем і з жовтяками під очима, приїхав позичити жатку, але Самоцвіт послав прикажчика на село, й видати її немає кому. Ходять і чекають балакаючи.

Гостю, очевидячки, нудно й ніколи, але він покірливо ступає поруч хазяїна, невпопад усміхається й хитає головою, коли треба й не

треба. На йому солом'яний сіренький капелюшок, штанці навипуск, ковнірчики й синенький коротенький піджачок. Кишені у цьому піджачку пошиті так високо, що панок як закладе туди руки, то так і нагадає зараз тих коників із піднятими ніжками, що стрекотять і стрибають по стерні (*В. Винниченко*).

ВАРІАНТ III

На погребні любив спати дід. У нас був дід дуже схожий на Бога. Коли я молився Богові, я завжди бачив на покуті портрет діда в старих срібнофольгових шатах, а сам дід лежав на печі і тихо кашляв, слухаючи моїх молитов. Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном. Він був високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Він був наш добрий дух луку і риби. Гриби і ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, зі старою грушею і дубом – з усім живим, що росло і рухалось навколо.

А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчій кою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу:

– А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба. От колись була риба, щоб ви знали. Ото з покійним Назаром, хай царствує, як підемо було... (*За О. Довженком*).

ВАРІАНТ IV

...Але більш за все я любив музику. Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати клепання коси. Коли тихого вечора, десь перед Петром і Павлом, починав наш батько клепати косу під хатою, ото й була для мене найчарівніша музика. Я любив її так і так жадав, як хіба ангели жадають церковного дзвону на Паску, прости Господи за порівняння. Часом і досі ще здається мені, що й зараз поклепай хто-небудь косу під моїм вікном, я зразу помолодшав би, подобрішав і кинувсь до роботи. Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху – косовицю. Я пам'ятаю його із самого малечку (*За О. Довженком*).

ВАРІАНТ V

В історії світового оперного мистецтва Крушельницька посідає особливе місце: всебічно обдарована, освічена, сповнена артистичного чуття й шляхетності, вона розмовляла і співала українською, російською, польською, німецькою, англійською, італійською, іспанською мовами. З кожним роком голос Крушельницької приносив їй гучні перемоги на оперних сценах світу. Сам Пучіні просив Соломію: „Тільки ти можеш виконати роль Батерфляй. Прохаю тебе погодитися”. І Соломія справді „відкрила” Батерфляй, сто разів виконуючи цю роль. Героїчні і трагічні ролі, які грала Соломія, мали багато від неї самої. Найбільші театри світу сперечалися за право мати в себе видатну артистку. Дебют і гастролі в Буенос-Айресі, дебют у „Ла Скала”, гастролі в Єгипті разом із Пучіні, знову Мілан...

Після великих, тріумфальних успіхів на обох берегах океану, оповиту легендами і славою, її радісно зустріло італійське місто Віареджо. Вона одружилася, залишивши сцену, з мером міста Чезаре Річчіоні. Але будуть ще концертні турне Італією, Америкою, Росією, Канадою. Після смерті чоловіка Крушельницька 1939 року повернеться до Львова, після війни займатиме там посаду професора консерваторії, а 1950 буде удостоєна звання заслуженого діяча мистецтва України. Холодного листопадового дня 1952 року Соломію Крушельницьку поховали на Личаківському цвинтарі – поруч із могилою Івана Франка й недалеко від могили Михайла Павлика (За *О. Козулю*).

ВАРІАНТ VI

У громадді слів постійно ідуть перетворення: загальні назви народжують власні, а власні – загальні. Такі зміни слів розпочалися не сьогодні, не вчора. Це трапляється з давніх-давен. Інколи важко уявити, що за звичною назвою ховається чиєсь ім'я або прізвище. Помандруємо з цього приводу у сиву давнину, у 4-3 століття до нашої ери. У ці часи в Стародавньому Римі надзвичайно шанобливо ставилися до богині Юнони-Монети, тобто Юнони-Порадниці, яка була дружиною Юпітера – бога головного, бога неба, світла, дощу, грому і блискавки. Пророкування богині багато важили у скрутних випадках державного життя. Легенда розповідає, що під час однієї з невдалих воєн римляни звернулись до богині Юнони-Монети з

проханням передбачити наслідки війни. Найдошкульнішою у них була нестача грошей для захисту країни. Мудра богиня запевнила римлян в успішному закінченні війни, якщо вони будуть боротися справедливо. Вдячні за правдиве передбачення, римляни створили при храмі Юнони-Монети майстерню, де карбували грошові знаки із зображенням богині. Через деякий час металічні круглі знаки з образом Монети стали називати *монетами*. І пішло слово *монета* по світу, стерши в пам'яті людській своє першоджерело – ймення богині. Дивна біографія слова! (І. Вихованець).

ВАРІАНТ VII

Чи Бог існує? Одне з основних питань людського буття, одне з найскладніших питань для людини, що загубилась у світі, що втратила сенс життя і зламалась під тягарем життєвих проблем. Чи можна це питання ставити Шевченкові та його поезії? Чи правомірним буде запитувати про це людину, що виросла в глибоко християнській сім'ї, виросла на „Псалмах”, а постійною лектурою протягом цілого життя мала Біблію й інші духовно-релігійні твори? Пригадаймо, що Шевченко був „серцем Кирило-Мефодіївського братства, яке не приймало соціально-революційних віянь і щиро вірило, що посправжньому реформувати суспільство можна тільки на засадах християнської релігії”. Врахуймо також молитовно-релігійний настрій поезії Кобзаря.

Добрий знавець спадщини поета Євген Сверстюк, ставлячи питання про атеїзм Шевченка, зауважує загальну релігійність серед тодішньої освіченої інтелігенції і незрозумілість такого питання для простих людей, які „в той час, може, й не припускали, що справді є такі люди, які в Бога не вірять, хіба що якісь недолюдки або вже зовсім пропащі”. І далі слушно констатує: „Глибока релігійність входила вже в саме поняття народний поет, бо яким же українським народним поетом міг бути поет без Бога? Народний поет Шевченко, народний філософ Сковорода – це постаті передовсім духовного профілю в тому розумінні, що план побутовий чи соціально-політичний у них на першому місці. Основною точкою відрахунку у них є Бог і „єдина на землі служба Богові”. Сковорода писав не просто пісні, а „Сад божественних пісень”, Шевченко у своїх поемах не зводив політичних рахунків, а ставив царів наче на сповідь, перед лицем Бога і

розвінчував імперську комедію ідолів та „дядьків отечества чужого” (М. Шевченків).

ВАРІАНТ VIII

...Який маленький лежу я в дідовому човні і стільки вже знаю неприємних і прикрих речей. Як неприємно, коли баба клене або коли довго йде дощ і не вщухає. А як неприємно в одній руці нести велике відро чи полоть і пасинкувати тютюн. Неприємно ходити босому по стерні або сміятися в церкві, коли робиться смішно. І їхати на возі із сіном неприємно, коли віз ось-ось перекинеться в річку. Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу, чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока. Приємно знайти в траві пташине кубло. Приємно їсти паску і крашанки. Приємно, коли весною вода заливає хату й сіни і всі бродять по воді. Приємно спати в човні, у житі, у просі, у ячмені, у всякому насінні на печі. І запах всякого насіння приємний. Приємно тягати копиці до стогу й ходити навколо стогів по насінню (За О. Довженком).

ВАРІАНТ IX

На чистому повітрі гостям стало веселіше. Город був розкішний, чисто виполотий. Коло дому росло три старі дикі груші, а коло їх були розкидані клумби, повні квіток. Клумби були штучно обтикані черепицею та обплетені дубцями з ліщини; здавалось, неначе хто розкидав по траві чудові кошики, повні усяких квіток. На городі, поміж рядками буряків, моркви й усякої городини, вилися доріжки замість борозен. Доріжки були скрізь обсажені гірляндами квіток, обплетені ліскою. Дикий щавель, пересаджений на добре вигноєну землю, розрісся й услав грядки здоровецьким зеленим листям. Ніде не видно було ні бур'янини.

Усе нам здавалося таємничим, незнайомим: і волохаті виноградники, що малювались із вибалка по глинистому косогору на тлі зоряного бездонного неба, і високі жита й пшениці обабіч дороги, уже білясті, і темні кукурудзи та соняшники, якісь нашорошені, мовби аж ворожі – підслуховують чи придивляються: хто там їде дорогою такої темної ночі? (За І. Нечуєм-Левицьким).

ВАРІАНТ X

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїми снуваннями.

Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що ніколи не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитна діброва над селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу (За *М. Стельмахом*).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

Безпояско О. К., Городенська О. К., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. Київ : Либідь, 1993. 336 с.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ : Рад. школа, 1982. 208 с.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : академічна граматика української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.

Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.

Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. Київ : Вища шк., 1989. 333 с.

Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : ВЦ "Академія", 2004. 336 с.

Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / *І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова*; за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ : Вища школа, 1972. Ч. І. 402 с.

Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Донецьк : ДонДУ, 1996. 435 с.

Курс сучасної української літературної мови / за ред. *Л. А. Булаховського*. Київ : Рад. школа, 1951. Т. І. 519 с.

Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця : Поділля, 2003. 464 с.

Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : Видавничий дім «Києво-Могиллянська академія», 2019. 524 с.

Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Київ : Вища школа, 1983. 262 с.

Микитюк О. Р. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2020. 440 с.

Плющ М. Я. Граматика української мови : у 2 ч. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : Вища школа, 2005. Ч. I. 286 с.

Сучасна українська літературна мова / за ред. *М. Я. Плющ*. Київ : Вища школа, 2009. 430 с.

Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за заг. ред. *І. К. Білодіда*. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.

Сучасна українська літературна мова / за ред. *А. П. Грищенка*. Київ : Вища школа, 1997. 493 с.

Сучасна українська літературна мова / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ [та ін.]; за ред. *С. О. Карамана*. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.

Сучасна українська мова: Морфологія / *Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко*; за ред. *А. К. Мойсієнка*; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання, 2013. 524 с.

Сучасна українська мова / за ред. *О. Д. Пономарева*. Київ : Либідь, 2005. 399 с.

Ципердюк О. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: Термінологічний словник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 84 с.

Шкуратяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова : модульний курс. Київ : Вища школа, 2007. 823 с.

Ющук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2003. 640 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Азарова Л. Є., Сосинович Л. Є. Дієприслівники в українській мові: статус, функціонування. Вінниця : Універсум-Вінниця, 2005. 124 с.

Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. Київ : Наук. думка, 1980. 242 с.

Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 415 с.

Бацевич Ф. С. Частки української мови як дискурсивні слова. Львів : ПАІС, 2014. 288 с.

Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії. Київ : Наук. думка, 1991. 171 с.

Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові. Київ : Рад. школа, 1984. 159 с.

Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. Київ : Наук. думка, 1980. 285 с.

Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 231 с.

Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1982. 248 с.

Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.

Грамматичний простір сучасної лінгвоукраїністики / Ін-т укр. мови НАН України; упоряд.: *Н. Г. Горголюк, Л. М. Колібаба, В. М. Фурса*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 436 с.

Загнітко А. П. Система і структура граматичних категорій дієслова. Київ : НМК ВО, 1990. 51 с.

Загнітко А. Мовний простір граматики. Вінниця: Нілан-Лтд, 2018. 448 с.

Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії. Донецьк : Юго-Восток, ЛТД, 2007. 219 с.

Івченко М. П. Числівники української мови. Київ : Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1955. 143 с.

Історична граMATика української мови / *М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинько*. Київ : Вища школа, 1980. 320 с.

Колодяжний А. С. Прийменник : матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови. Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1960. 165 с.

Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.

Культура української мови : довідник / *С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець* та ін.; за ред. В. М. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. 304 с.

Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ : Наук. думка, 2000. 370 с.

Масицька Т. Є. Грамматична структура дієслівної валентності. Луцьк : Ред. вид. відділ ВДУ, 1998. 208 с.

Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. Київ : Рад. школа, 1974. 184 с.

Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові. Київ : КДПІ, 1981. 130 с.

Медведев Ф. П. Система сполучників в українській мові. Вид-во ХДУ ім. О. М. Горького, 1962. 91 с.

Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. Київ : Вид-во Інституту укр. мови, 1997. 230 с.

Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ. Київ : Рад. школа, 1977. 112 с.

Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ : Наук. думка, 1971. 315 с.

Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови. Київ : Рад. школа, 1964. Ч. 1. 234 с.

Сасинович Е. С. Дієприслівники в сучасній українській мові. Київ : Рад. школа, 1963. 107 с.

Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. Київ : Наук. думка, 1979. 406 с.

Чапля І. К. Прислівники в українській мові. Харків : Вид-во ХДУ, 1960. 124 с.

Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст. : монографія. Київ : КНЕУ, 2010. 195 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

Алексієнко Л. А., Козленко Л. А. Граматичний словник українських дієслів : у 2 т. Київ : Київський ун-т, 1998.

Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / уклад. і голов. ред. *В. Т. Бусел*. Київ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. 896 с.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. *В. Т. Бусел*. Київ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. 1440 с.

Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.

Глібчук Н., Добосевич У. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів : Априорі, 2016. 640 с.

Городенська К. Граматичний словник української мови: сполучники. Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.

Граматичний словник української літературної мови. Словозміна : близько 140 000 слів / *В. І. Критська, Т. І. Недозим, Л. В. Орлова, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк*; відп. ред. *Н. Ф. Клименко*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 760 с.

Демська О. М., Кульчицький І. М. Словник омонімів української мови. Львів, 1996. 224 с.

Єрмоленко С. Я., Биби́к С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.

Загнітко А., Каратаєва А. Словник часток : матеріали і статті. Донецьк : ДонДУ, 2012. 382 с.

Лозова Н. Є., Фридрак В. Б. Дзвона чи дзвону? або -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відмінку : словник-довідник. Київ : Наук. думка, 2007. 168 с.

Лукаш Г. П. Словник конотативних власних назв. Вінниця : Нілан, 2015. 391 с.

Колібаба Л., Фурса В. Словник дієслівного керування. Київ : Либідь, 2016. 655 с.

Морфологія. Термінологічний словник-довідник / Н. Захлюпана, І. Кузьма, Г. Кутня, О. Труш. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 225 с.

Погрібний М. І. Орфоепічний словник української мови. Київ : Рад. школа, 1984. 629 с.

Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / за ред. С. Л. Паламарчука. Київ : Довіра, 2001. 275 с.

Полюга Л. М. Словник українських морфем. Львів : Світ, 2001. 448 с.

Райська Л. Кличний відмінок українських імен : Словник. 2-ге вид., переробл. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2020. 40 с.

Словник синонімів української мови : у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 1. 1040 с. Т. 2. 960 с.

Словник українських прийменників / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. Донецьк, 2007. 416 с.

Словник української мови : в 11 тт. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник. Київ : Наук. думка, 1973. 724 с.

Українська мова. Енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. Київ : Майстер-клас, 2011. 400 с.

Українська мова. Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ : Укр. енцикл., 2007. 856 с.

Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.

Українська мова. Енциклопедія / редкол. : *Русанівський В. М., Тараненко О. О.* (співголови), *Зяблюк М. П.* та ін. Київ : Укр. енцикл., 2007. 856 с.

Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.

Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова : монографія. Вид. 2-е, доповн. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010.

Фразеологічний словник української мови / уклад. : *В. М. Білоноженко* та ін. Київ : Наук. думка, 1999. 984 с.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Джочка І. Ф. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: схеми та зразки аналізу. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 196 с.

Джочка І. Ф., Ципердюк О. Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: Вступ. Іменні частини мови : збірник тестів. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2019. 152 с.

Джочка І. Ф., Ципердюк О. Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: Дієслово. Незмінні частини мови : збірник тестів. Івано-Франківськ : видавець Голіней О. М., 2016. 132 с.

Джочка І. Ф., Ципердюк О. Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: дієслово, незмінні частини мови : збірник тестів. 2-ге вид, доповн. і переробл. Івано-Франківськ : ФО-П Петраш К. Т., 2018. 132 с.

Джочка І. Ф., Ципердюк О. Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія : збірник вправ : навч. посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 372 с. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/read.php?id=834>

Джочка І. Ф., Ципердюк О. Д. Сучасна українська літературна мова. Практична морфологія : [навч. посібник, рекомєнд. МОН України]. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 588 с.

Джочка І. Ф., Ципердюк О. Д. Сучасна українська мова. Морфологія. Збірник тестових завдань : навч. посібн. Івано-Франківськ : Голіней О. М., 2021. 276 с.

Ципердюк О. Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія : термінологічний словник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 84 с. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/read.php?id=835>

Ципердюк О. Д. Сучасна українська літературна мова : хрестоматія до курсу для студентів факультету філології (спеціальність «Польська мова і література», «Чеська мова і література»). Івано-Франківськ : НБ ПНУ, 2019. 279 с. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/read.php?id=7819>

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО ЕКЗАМЕНУ

Граматика. Основні граматичні поняття. Морфологія. Частини мови. Перехідні явища в системі частин мови.

Іменні частини мови: іменник, прикметник, числівник, займенник.

1. Граматика української мови як наука, її предмет та завдання. Морфологія та синтаксис як розділи граматики.
2. Морфологія як граматичне вчення, її предмет і завдання. Зв'язок морфології із синтаксисом, словотвором і лексикологією.
3. Граматичне значення слова, його особливості. Порівняльний аналіз граматичного та лексичного значень.
4. Основні засоби вираження граматичних значень.
5. Граматична форма слова. Типи граматичних форм слів в українській мові.
6. Поняття морфологічної парадигми і словоформи.
7. Граматична категорія. Система граматичних категорій у сучасній українській мові, їхня характеристика.
8. Частини мови та принципи їх виокремлення в українській мові.
9. Повнозначні (самостійні) та неповнозначні (службові) частини мови. Вигуки, слова категорії стану, модальні слова, займенник у системі частин мови.
10. З історії вивчення частин мови.
11. Перехідні явища (конверсія) в системі частин мови.
12. Іменник у системі частин мови, загальна характеристика категоріального значення, морфологічних ознак, синтаксичних функцій.
13. Лексико-граматичні розряди іменників: а) власні і загальні назви; б) назви істот і неістот; в) конкретні й абстрактні іменники; г) збірні іменники; г) речовинні (матеріальні) іменники; д) одиничні іменники.
14. Категорія роду іменників. Семантичне, словотвірне, морфологічне та синтаксичне вираження категорії роду.
15. Формально-граматичні та значеннєві принципи в розподілі іменників за родами.

16. Іменники спільного роду. Подвійні форми іменників одного роду. Читання в роді.
17. Особливості визначення роду невідмінюваних іменників та аббревіатур.
18. Категорія числа іменників, її граматичні значення та засоби вираження. Залишки форм двоїни іменників у сучасній українській мові.
19. Групи іменників за наявністю числових форм.
20. Загальна характеристика категорії відмінка іменників.
21. Граматичні значення категорії відмінка і їхні засоби вираження.
22. Відмінкова система іменника сучасної української мови.
23. Кличний відмінок іменника в українській мові.
24. Основні значення називного та непрямих відмінків.
25. Загальна характеристика словозміни іменників.
26. Поділ іменників на відміни та групи.
27. Особливості відмінювання іменників I відміни.
28. Особливості відмінювання іменників II відміни. Родовий відмінок іменників чоловічого роду II відміни.
29. Особливості відмінювання іменників III відміни. Орудний відмінок однини іменників III відміни.
30. Особливості відмінювання іменників IV відміни.
31. Групи іменників, що стоять поза відмінами.
32. Невідмінювані іменники.
33. Відмінювання іменників множинної форми (*Pluralia tantum*).
34. Прикметниковий тип відмінювання іменників.
35. Словотвір іменників у сучасній українській мові.
36. Правопис іменників (зокрема складних). Наголошування іменників.
37. Явище субстантивації. Перехід іменників до інших частин мови.
38. Морфологічний аналіз іменників.
39. Прикметник як частина мови. Категоріальне значення прикметника, морфологічні та синтаксичні ознаки прикметника.
40. Лексико-граматичні розряди прикметників: а) якісні прикметники, їхнє значення і морфологічні ознаки; б) відносні прикметники, особливості їхнього значення, творення, написання; в) присвійні прикметники, особливості їхнього творення та написання.
41. Проблема виокремлення проміжних лексико-граматичних розрядів прикметників.

42. Ступені порівняння прикметників, їхнє значення, творення та вживання.
43. Групи якісних прикметників, що не утворюють ступенів порівняння.
44. Повні й короткі, стягнені і нестягнені форми прикметників, історичний коментар до них.
45. Особливості відмінювання прикметників. Прикметники твердої і м'якої груп. Відмінювання прикметників на –лиций.
46. Словотвір прикметників у сучасній українській мові. Творення прикметників від власних назв.
47. Правопис прикметників.
48. Морфологічний аналіз прикметника.
49. Числівник у системі частин мови. Слова з кількісним значенням, які не належать до числівників.
50. Морфологічні та синтаксичні особливості числівників.
51. Групи числівників за значенням.
52. Структурні розряди числівників.
53. Словозміна числівників. Особливості відмінювання числівник різних розрядів.
54. Зв'язок числівників з іменниками.
55. Правопис та наголошування числівників.
56. Морфологічний аналіз числівника.
57. Займенник у системі частин мови. Категоріальне значення, морфологічні та синтаксичні особливості займенників.
58. Розряди займенників за значенням.
59. Класифікація займенників за співвіднесенням з іменними частинами мови.
60. Групи займенників за морфологічною будовою.
61. Особливості відмінювання займенників.
62. Словотвір, правопис і наголошування займенників.
63. Явище прономіналізації. Перехід займенників до інших частин мови.
64. Морфологічний розбір займенника.
65. Характеристика основних граматичних праць другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (монографічні та довідкові видання, найважливіші підручники тощо), у яких розкрито питання морфології.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Ірина ДЖОЧКА

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

МОРФОЛОГІЯ ГРАМАТИКА. ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ

Методичні рекомендації

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура "Times New Roman". Ум. друк арк. 7,18
Наклад 10 пр. Зам. № 83 від 07.11.2021

Друк: підприємець Голіней О. М.
76000, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128,
тел.: +38 066 4816 601 , +38 050 540 30 64